

L. VÕIME

EESTI ASUNIKUD VÕITLUSES NÕUKOGUDE VÕIMU EEST KAUKAASIAS MUSTA MERE RANNIKUL (1918—1920)

Inimkonna ajaloos toimunud sündmuste reas on eriline koht Suurel Sotsialistlikul Oktoobrirevolutsioonil ja sellele järgnenud nõukogude rahvaste võitlusel välismaise sõjalise interventsiooni ja kontrrevolutsiooni vastu. Nüüd on Nõukogude liitriigi moodustamisest möödunud juba 50 aastat. Kogu progressiivne maailm tähistas seda ajaloolise tähtsusega aastapäeva; iga aastaga on saanud selgemaks selle pöörde suurus ja tähtsus.

«Meie maa keskkiirkondades, Ukraina ja Volgamaa steppides, Doni ääres ja Kubani maal, Valge mere kallastel ja Kaukasuse mägedes, Kesk-Aasia kõrbetes ja kaugel Amuuri maal võitlesid Punaarmee punaste lippude all õlg õla kõrval vaenlase vastu kõigi meie isamaa rahvaste pojad. Uheskoos läksid nad lahingusse rahu, leiva ja maa eest, nõukogude võimu eest.»¹

Koos teiste Venemaa rahvastega võttis ka Eesti töörahvas aktiivselt osa Oktoobrirevolutsioonist, nõukogude võimu kehtestamisest ja kaitsmisest nii Eestimaal kui ka väljaspool seda.

Peab aga märkima, et siiani on meie ajalookirjanduses veel õieti käsitlemata enne Oktoobrirevolutsiooni Venemaale väljarännanud eestlaste osavõtt võitlusest nõukogude võimu eest Kodusõja aastail. Esimesena on sellel küsimusel mõnevõrra peatunud V. Maamägi,² kuid Venemaal eesti asundustes toimunud sündmused on jäänud temalgi puudutamata.

Viimasel ajal on tugevnenud huvi VK(b)P eesti sektsioonide töö vastu Nõukogude Venemaal. Hiljuti kaitstud M. Grafi kandidaadiväitekirj on suur samm edasi selle küsimuse uurimisel,³ sest selles ei kajastata mitte ainult eesti sektsioonide ennastsalgavat võitlust eesti asunike suunamisel ja kasvatamisel Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja raskeil aastail, vaid antakse ka mõjus vastulöökk kodanlikus Eestis levitatud ja emigrantlikus eesti ajalookirjanduses praegugi levitatavale väärkontseptsioonile, mis eitab eesti asunike osavõttu võitlusest nõukogude korra kehtestamise ja võidu eest Nõukogude Venemaal.

Musta mere kubermangu töötajate võitlust Nõukogude võimu eest on uuritud juba 1920.—1930-ndail aastail.⁴ 1950-ndate aastate teisel poolel ilmus K. Krassilnikova uurimus,

¹ L. Brežnev, 50 aastat Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu. Ettekanne NLKP Keskkomitee, NSV Liidu Ülemnõukogu ja Vene NFSV Ülemnõukogu pidulikult istungjärgul 21. detsembril 1972. Tallinn, 1973, lk. 5.

² V. Maamägi, Vennalikul pinnal. (Eestlased Nõukogude Venemaal 1918. aastal.) Rmt.: Kaasaja ajaloost. Lühiartiklite kogumik. Toimetanud J. Kahk ja P. Larin. Tallinn, 1961, lk. 7—23.

³ М. Э. Граф, Эстонские секции партии большевиков в годы Октябрьской революции, иностранной военной интервенции и Гражданской войны (1917—1920). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин, 1972.

⁴ Я. Шафир, Гражданская война в России и меньшевистская Грузия. Тифлис, 1921; Д. Кин, Деникинщина. Л., 1927; Н. Янчевский, От победы к победе. Ростов-на-Дону, 1931; И. Добраницкий, Зеленые партизаны. «Пролетарская революция», 1924, № 8—9, lk. 72—98; И. Разгон, Восстание на Кубани и Черноморье и разгром деникинщины. «Борьба классов», 1935, № 3, lk. 26—36.

mis käsitleb partisaniliikumist Kubanis ja Musta mere rannikul.⁵ Ilmunud on veel uurimusi parteiorganisatsioonide tööst Denikini tagalas.⁶ 1972. aastal trükitist ilmunud A. Kozlovi monograafia on märkimisväärseks saavutuseks nii nõukogude võimu esimeste sammude ja bolševike pörandaaluse tegevuse kui ka partisaniliikumise uurimisel endises Musta mere kubermangus.⁷ Esimesena on eestlaste aktiivset osavõttu võitluses nõukogude võimu eest kõnesolevas kubermangus maininud J. Rajenko, kes 1919. aasta Denikini-vastase ülestõusu ühe piirkonnana märgib Adleri lähikonnas asuvaid eesti asundusi.⁸ Sellega ta aga piirubki.

Kuid juba 19. jaanuaril 1930 ilmus Nõukogude Liidus ajakirjanik A. Kullerkupu sulest ajalehes «Siberi Teataja» lühike artikkel «Sulevi lahing ehk episood kodusõjast», milles antakse ülevaade sulevlaste osavõtust Musta Mere Kubermangu Vabastuskomitee poolt Denikini mobilisatsiooni eest Kaukasuse igirohelise metsaga kaetud mägedesse põgenenud talupoegadest moodustatud maakaitseväge («rohelist») tegevusest deniikinlaste vastu 1920. aasta talvel. Artikkel tekitas teravat poleemikat ajalehtede «Edasi» ja «Kommunaar» veergudel.

E. A. (arvatavasti E. Aibel), kes ei olnud piisavalt kursis 1919.—1920. aasta sündmustega Musta mere kubermangu lõunaosas, käsitas sealset «rohelist» liikumist ühekülgsest, pidades seda esseerlik-menševistlikuks. Partei tegevust «rohelist» seas pidas ta aga partei strateegia rikkumiseks.⁹

Selle küsimuse niisuguse ühekülgse käsituse vastu astus välja J. Põldema, kes näitas, et «meie [s. o. bolševikud — L. V.] kasutasime neid [s. o. esseere ja menševikke — L. V.] ära sel momendil, kui see meile kasulik oli oma strateegilise loosungi teostamiseks».¹⁰

«Roheliste» liikumisele 1919.—1920. aastal on andnud hinnangu ka NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituut, kes märkis, et talupoegade maakaitseväes esinenud esseeride teatavale mõjule vaatamata oli see liikumine tervikuna täielikult nõukogudemeelne ja ainuüksi sellepärast, et seda püüdsid oma huvides ära kasutada esseerid ja menševikud, ei saa kogu massilist ülestõusuliikumist tervikuna hinnata kontrrevolutsiooniliseks. Teiseks kinnitatakse selles hinnangus, et VK(b)P poolt valitud taktika oli õige, sest see vastas täielikult Kaukaasia erilistele tingimustele, viis bolševikud ülestõusuliikumise etteotsa ja võimaldas paljastada esseeride ja menševike poliitika rahvavaenulikkude olemust ning taaskehtestada nõukogude võim Musta mere kubermangus.¹¹

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda ülevaade Kodusõja sündmustest endise Musta mere kubermangu Sotši ringkonna eesti asundustes aastail 1918—1920, pöörates peatähelepanu eesti asunduste Salme ja Sulevi osavõtule partisaniliikumisest Denikini tagalas 1919. aasta kevadest kuni 1920. aasta kevadeni, mil kubermangus taaskehtestati nõukogude võim. Artikli maht ei võimalda põhjalikumalt peatuda asunduste sotsiaalmajanduslikul olukorral Oktoobri-eelseil aastail, kuid mõningaid momente sellest siiski valgustatakse.

Uurimus tugineb Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riikliku Keskarhiivi (ORRKA), Eesti NSV Riikliku Ajaloomuuseumi (RAM) ja Eesti NSV

⁵ К. Краси́льникова, Партизанское движение на Кубани и Черноморье (1918—1920 годы). Исторический очерк. Краснодар, 1957.

⁶ Н. Спиридонов, Подпольная деятельность большевиков Кубани в годы Гражданской войны. Краснодар, 1960; его же, Большеви́стские организации Кубани и Черноморья в период иностранной военной интервенции и Гражданской войны (1918—1920 гг.). В кн.: Очерки истории Краснодарской организации КПСС. Краснодар, 1966, lk. 227—268.

⁷ А. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья за власть Советов (1917—1920 гг.). Ростов-на-Дону, 1972.

⁸ Я. Раенко, Из истории большевистских организаций Кубано-Черноморья. 1914—1920 гг. (Хронологический очерк). Краснодар, 1940, lk. 155.

⁹ E. A., Kes olid Sulevi «rohelist» ja kellele toob kasu ajalooliste tõsiasjade võõriti käsitamine. «Edasi» 5. märts 1930; vt ka E. A., Leninismi võltsimise vastu. «Edasi» 8. mai 1930.

¹⁰ J. Põldema, Leninismi võltsimise vastu. «Kommunaar» 19. mail 1930.

¹¹ Справка — ответ ИМЛ Сектора истории Гражданской войны на письмо М. Г. Самотейкина по вопросу книги И. Б. Шевцова «Особое задание» от 10 июня 1961 г. (Sotši Koduloomuuseumi arhiiv.)

Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi (KM) fondides leiduvatele materjalidele. Kasutatud on ka Abhaasia ANSV Riikliku Keskarhiivi (AARKA), Krasnodari Krai Riikliku Arhiivi (KKRA) ja Sotši Koduloomuuseumi arhiivi (SKMA) fonde, samuti kohapeal elanikelt kogutud suusõnalisi ja kirjalikke mälestusi Kodusõja päevilt.

*

Kui eestlased 1850.—1860-ndatel aastatel olid rännanud peamiselt Volga-äärsetele aladele ja Krimmi poolsaarele,¹² siis 1880-ndate aastate keskpaiku siirdusid nad enamasti Kaukaasiasse Musta mere rannikule, kuhu Samaarast edasirännanud eestlased 1882. aastal olid rajanud Estonia asunduse.¹³

Aastail 1884—1886 rajatud eesti asunduste hulgas on suuremad¹⁴ Novo-(Uus)Estonia Karsi lähedal, Alam- ja Ulem-Linda Suhhumi lähedal, Salme ja Sulevi praeguse Adleri lähedal ning Eesti Rohuaed¹⁵ Romanovski, praeguse tuntud turismi- ja kuurortlinna Krasnaja Poljana lähedal.

Elamistingimused olid Kaukaasias tollal väga rasked. Troopikahaigused, seni tundmatud maaviljelusviisid, rahapuudus, tsariametnike ükskõiksus ja omavoli — kõik see sundis paljusid saabunuist otsima uusi asupaiku või pöörduma tagasi kodumaale.¹⁶ Enamik paigalejäänuid siirdus tööle ümberkaudsetesse linnadesse ja mõisatesse, et koguda kasvõi pisutki raha majapidamise alustamiseks.

Asunduste majanduslik olukord hakkas paranema alles 1890-ndate aastate teisel poolel, kui moodustati Musta mere kubermang ja tsarivalitsus hakkas sellest alast tegema «Vene Rivierat», et vältida kapitali voolu välismaa kuurortidesse.

Kõik see toimus tsarismile omase koloniaalpoliitika ja suurvene šovinismi vaimus. 1897. aasta 31. märtsi seaduse järgi said vaid suurvenelased õiguse end kubermangu alaliseks sisse kirjutada ja maid omandada.¹⁷ Sama seaduse järgi anti igale meeshingele 3 tiinu põllunduseks kõlblikku maad.¹⁸ Nii lootis tsarism luua endale sotsiaalse toe taluomanike näol ja õhutada vaenu rahvaste vahel, et kõrvale suunata Kaukaasia töörahva hulkade tähelepanu sotsiaalselt võitluselt.

«Vene Riviera» väljaehitamisega elavnes majanduselu Musta mere kubermangus, ka sealsetes eesti asundustes. Süvenes asunike diferentseerumine. Hakkas kujunema küla-kodanlus (poe- ja veskiomanikud, külaametnikud jt.), kes haaras enda kätte paremad sissetulekuallikad. Eriti tulus oli tsarivalitsuse poolt suvilate ehitamiseks eraldatud maatükkide ülesostmine ja nendega äritsemine. Nii näiteks omandasid Esimese maailmasõja eel 13 Eesti Rohuaia eestlast Romanovskis 16 suvilakrunti.¹⁹ Avarduvast turust annab tunnistust 1916. aastal Musta mere ranniku kohta ilmunud teatmik, kus muu hulgas märgitakse, et «eestlased ei müü mitte ainult oma kodus, vaid viivad ka müügilie Krasnaja

¹² Eesti NSV ajalugu kolmes köites. II kd., XIX sajandi 50-ndaist aastast kuni 1917. aasta märtsini. Tallinn, 1963, lk. 47, 48.

¹³ A. N i g o l, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi kodumaa tundmaõppimise toimekonna toimetused nr. 1. Tartu 1918, lk. 71. A. Nigol on oma raamatus Estonia asutamisaastana ekslikult märkinud 1881. Tõenäoliselt on ta selleks arvanud aasta, mil seal käisid maakuulajad. Esimene grupp asunikke jõudis kohale siiski 1882. aastal. (Vt. RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 71, l. 3.)

¹⁴ A. N i g o l, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal, lk. 69—72.

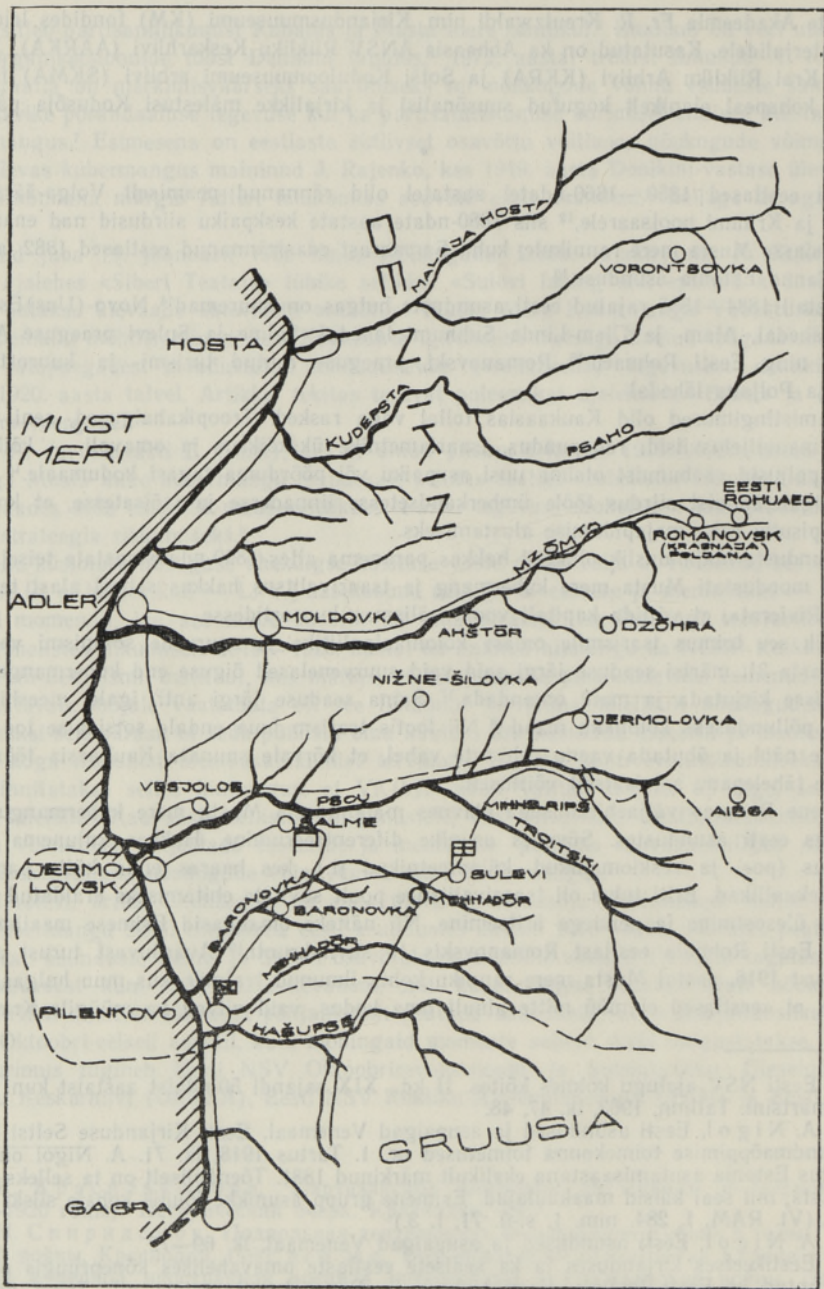
¹⁵ Eestikeelses kirjanduses ja ka sealsete eestlaste omavahelises kõnepruugis on see asula tuntud ka Eesti-Rohuaia, Eesti-Aiakese ja Punaselageda nime all. Tema ametlik nimetus oli hiljem Krasnaja Poljana — estonskaja, mis 1903. aastal muudeti tsarivalitsuse poolt Esto-Sadok'iks. (KKRA, f. 468, nim. 1, s.-ü. 146, l. 26—30.)

¹⁶ Nii näiteks pöördus Salme asundusest aastail 1886—1887 Eestisse tagasi 13 perekonda. KM ERA (= Eesti Rahvaluule Arhiiv), II 114, 327/37.

¹⁷ Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. VII. Кавказский край. С.-Петербург, 1903, lk. 229, 230, 540, 541.

¹⁸ Enne seda seadust oli ükskõik mis rahvusest ümberasunud perekonnale antud 30 tiinu, kusjuures põlluks sobiv maahulk polnud kindlaks määratud. Tegelikult kõlbas maaviljeluseks kõige enam 1/3 saadud maast ning asundused olid sunnitud endile maid isegi juurde rentima.

¹⁹ KM KO (= käsikirjade osakond), f. 235 (S. Sommeri käsikirjade kogu), m 30 : 12, l. 54.

Sotši ringkond Musta mere kubermangus aastail 1919—1920.

----- — neutraalne tsoon menševistliku Gruusia ja Denikini poolt vallutatud ala

vahel (IV 1919—I 1920); □ — partisanide peastaap Neebu mäel;

⊠ — deniikinlaste karistussalga asukoht; ⊞ — Musta Mere Kubermangu

Vabastuskomitee talupoegade maakaitseväge välistaabi asukoht.

Poljanasse».²⁰ Ka Salme ja Sulevi asundus oli Esimese maailmasõja eel tuntud oma arenenud turusuhete poolest. Jermolovskis²¹ oli olemas isegi turg, mis kandis nime «эстонский базар» ja mille käive ulatus 100 000 rublani aastas.²²

Asunike sotsiaalne kihistumine kajastus ka pärast 1897. aasta 31. märtsi seadust tekkinud asunike kategooriates, keda rahvasuus kutsuti *passimeesteks*, *kotlasteks* ja *selgeteks*.²³ Viimaste all mõisteti neid, kes olid asunud Musta mere rannikule enne kõnesoleva seaduse väljakuulutamist ja kellel seetõttu olid kõik õigused küla ühiskondlikus elus. Nende kohta ei käinud selle seadusega mittevanelaste suhtes kehtestatud kitsendused. Passimeesteks ja kotlasteks aga kutsuti neid, kes iga aasta 31. detsembriks pidid maksma vallamakse Eesti- või Liivimaal asuvatele valdadele. Enamjagu passimehi töötas rätsepatena, kingseppadena, tiseritena, kotlased aga sulastena ja teenijatena. Osa passimehi rentis selgetelt maid ja ehitas endale elumaja.

Selline oli kõige üldisemates joontes sotsiaalmajanduslik olukord eesti asundustes Oktoobrirevolutsiooni eel.

*

Musta mere kubermangu põhjaosas kehtestati nõukogude võim 1917. aasta detsembris,²⁴ Sotši ringkonnas menševike ja esseeide vastutegevuse tõttu aga alles 1918. aastal.²⁵ Juba jaanuari lõpul ja veebruari algul toimusid kogu ringkonnas tööliste ja talupoegade nõukogude valimised.

Kahjuks ei võimalda kasutada olev materjal üksikasjaliselt iseloomustada Sotši ringkonna eesti asunike erinevate sotsiaalsete kihtide suhtumist nõukogude võimusse 1918. aasta algul. Me võime vaid väita, et enamik eesti asunikke Salme ja Sulevi asunduses oli häälestatud nõukogulikult.

1. veebruaril 1918 alustas tööd vallanõukogu poolt valitud Salme Valla Täitevkomitee. Tema esimeheks valiti M. Block ja liikmeiks V. Ludvik, A. Kiratšjan, V. Salijan ning K. Türkmanjan. Miilitsaülemaks määrati A. Kostin. Samuti hakkasid tegutsema valla täitevkomitee juurde moodustatud finants-, kohtu-, maa- ja teised komisjonid.²⁶

Vaimustatult, täis revolutsioonilist entusiasmi tähistati asundustes 1918. aastal maipüha. Sel puhul Sulevis toimunud rahvapeol esinesid ettekannetega kohalik segakoor ja puhkpilliorkester. Sealsamal peol loodi Sulevi Muusika- ja Laulselts.²⁷

Sotsialistlikud ümberkorraldamised Musta mere rannikul katkestas 1918. aasta varakvadel sõjalis-poliitilise olukorra teravnemine Põhja-Kaukaasias. Koostöös keiserliku Saksamaa vägedega alustasid kontrrevolutsioonilised Kubani Raada ja Doni kasakavägi sõjakäiku noore nõukogude võimu vastu.

Musta mere rannikul aktiveerusid ka gruusia menševikud, kes tungisid 1918. aasta mais kallale Nõukogude Abhaasiale.²⁸ Saanud toetust Saksamaalt, vallutasid nad Suhumi ja jõudsid mai lõpul Gagra alla.²⁹

Haaratuna sõjatulest ja ära lõigatud revolutsioonilise Venemaa keskpriirkondadest, sattus noor Kubani — Musta Mere Nõukogude Vabariik raskesse olukorda: puudus oli toiduainetest, tekkisid rahalised raskused, transport laostus, pead tõstis sisemine kontrrevo-

²⁰ Черноморское побережье Кавказа. Справочная книга. Сост. Ф. П. Доброхотов и др. С предисловием статс-секретаря А. С. Ермолова. Петроград, 1916, lk. 314.

²¹ Praegune Lesselidze alev Abhaasia ANSV-s.

²² Черноморское побережье Кавказа, lk. 327, 328.

²³ «Pealinn Teataja» 11. veebr. 1915.

²⁴ Г. Е. Улько, Октябрь на Черноморье. (Исторический очерк об установлении Советской власти в бывшей Черноморской губернии). Краснодар, 1957, lk. 62.

²⁵ Sealsamas, lk. 65.

²⁶ RAM, f. 284 (Jakob Nermani kollektsoon eesti asundustest Kaukaasias 1882—1969), nim. I, s.-ü. 36, l. 63.

²⁷ Sealsamas, l. 40. Nõukogude võimu esimese perioodi (veebr. — juuni 1918) kohta Salme, Sulevi jt. eesti asundustes pole seni arhiivimaterjale leitud. Käesoleva lõigu aluseks on 1924. aastal Sulevi asunduses V. Ludviku poolt koostatud käsikirjas «Sulevi asunduse ajalugu» leiduvad andmed.

²⁸ Г. А. Дзидзария, Очерки истории Абхазии. 1910—1921. Тбилиси, 1963, lk. 169.

²⁹ Sealsamas, lk. 176.

lutsioon jne. Aktiviseerus ka kodanlike parteide tegevus. Menševikud kiitsid oma propagandas «demokraatlikku» Gruusiat, vastandades oma «demokraatiat» nii proletariaadi diktatuurile kui ka Denikini sõjalisele režiimile. Agaralt tegutsesid ka esseerid, kelle suuvoodreiks eesti asundustes olid seltside, komiteede jne. juhtivad tegelased, kes kasutasid ära isegi seda, et 1918. aasta veebruaris oli eesti kodanlus vaid paberil välja kuulunud kodanliku vabariigi, ning väitsid, et nüüd olevat kõik asunikud «Eesti Vabariigi» alamad ja seetõttu ei puutuvatki käimasolev võitlus neisse.³⁰ Kahtlemata leidis eesti asundustes niisuguseid, kes nõukogude võimu kehtestamisega sugugi rahul ei olnud. Neiks olid peamiselt endised politseinikud ja tsaariaegsed külaametnikud, kes ootasid «kõige paremat korda ja seadust» deniikinlastelt ja menševikelt³¹ ning kasutasid igat nõukogude võimu ees seisvat raskust selleks, et seda võimu kompromiteerida. Mõistagi ei jätnud see kõik mõju avaldamata Musta mere ranniku eesti asunike poliitilisele meelsusele 1918. aasta kevadel ja suvel.

Kui kevadel algas menševistlike vägede pealetung, kutsus nõukogude võim üles kõiki Sotši ringkonna töötajaid astuma vabatahtlikult Punakaardi salkadesse. Sel puhul toimunud Salme asunduse üldkoosolek kuulutas «endid kõigist poliitilistest liikumistest, mis Venemaal sünnib, erapooletuks . . . , välisvaenlase puhul aga minnakse appi [Punaarmeele — L. V.]».³²

Miks siis jäid eesti asundused selles küsimuses erapooletuks? Oli siin tegemist mingi erandliku olukorraga või kajastas see teatava klassi suhtumist proletariaadi diktatuurisse?

V. I. Lenin, kes on põhjalikult analüüsinud eri klasside osa ning käitumist Oktoobri-revolutsiooni ja Kodusõja päevil, rõhutab seda, et töölikklass ei ole mitte kunagi võidelnud üksinda, vaid temaga liidus on alati välja astunud töötav talupoegkond. V. I. Lenini poolt väljatöötatud ja põhjendatud proletariaadi taktika väikekodanluse (peamiselt kesktalupoegadesse) suhtumises oli proletariaadi võidu lahutamatuks osaks. V. I. Lenin lähtus sellest, et küsimus suhtumisest väikekodanluse, eeskätt kesktalupoegadesse, on küsimus proletariaadi liitlastest revolutsioonis.

Keskmiik on oma sotsiaalse loomuse tõttu kahepalgeline. Ühelt poolt on ta töömees, kes usinalt töötades püüab endale kindlustada tulevikku. Teiselt poolt on ta kui omanik huvitatud oma töö ülejääkide realiseerimisest isikliku äranägemise järgi, et teostada oma lootust jõukaks saada. Selline kahepalgelisus asetab keskmiku töö ja kapitali vahelises võitluses n.-õ. ootepositsioonile. Sellest tuli ka tema poliitiline kõikumus, mis nii Oktoobri-revolutsiooni päevil kui ka raskeil Kodusõja aastail tegi proletariaadile äärmiselt raskeks keskmikku kaasa tömmata.

V. I. Lenini hinnangu järgi on keskmik selliseks sotsiaalseks kihiks, «kes end enne seda proletariaadi võimu pooldajaks ei tunnista, kes selle võimu tingimusi ja ülesandeid ei mõista, vaid üksnes oma edasiste kogemuste põhjal veendub proletariaadi diktatuuri vältimatuses, õigsuses, seaduspärasuses».³³

See V. I. Lenini sügav tunnetus kehtib täiel määral ka eesti asunike kohta, kes oma sotsiaalselt olemuselt olid enamikus keskmikud.

Asunike poliitilist kaldumist 1918. aasta kevadel ja suvel kontrrevolutsiooni suunas soodustasid 1917. aasta mais Livonias³⁴ ja sama aasta augustis Estonias³⁵ toimunud

³⁰ KM KO, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

³¹ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 76.

³² KM KO, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

³³ V. I. Lenin, Asutava Kogu valimised ja proletariaadi diktatuur. Teosed, 30. kd., lk. 249.

³⁴ Kongress toimus 21.—22. mail 1917. Esindatud olid Kaukaasia, Krimmi ja Samaara eesti asundused. Peaosa etendasid seal asunduste kodanlikud «seltsitegelased» ja Pjatigorskis soojad kohakesed leidnud eestlastest esseerid. Kõige selgemalt väljendub seal toimunu resolutsiooni selles osas, kus asunikelt nõutakse, et nad «peaksid toetama talupoegade ühisusi, tööerakonda, rahvusotsialiste ja sotsiaalrevolutsionääre». (KM KO, f. 235, m. 32 : 14, l. 1.)

³⁵ Kongress toimus 13. ja 14. aug. 1917. Esindatud olid Musta mere rannikul asuvad eesti asundused. (KM KO, f. 235, m. 32 : 14, l. 7.) Tema representatiivsus aga oli niivõrd kahtlane, et kongressil valitud büroo esimees A. Martin oli sunnitud teda tunnistama vaid «kohalikuks Suhhumi eesti asunduste kongressiks». (Sealsamas, l. 8.)

eesti asunduste kongressidel vastuvõetud otsused edaspidise tegevuse kohta. Mõlema kongressi keskmeks teemaks oli nn. kultuurharidusliku töö edendamine eesti asundustes. Kongressidel vastuvõetud otsuste järgi hakati asundustes 1917.—1918. aastal korraldama hariduskursusi. Kõrvuti eesti keele ja kirjandusega oli neil tähtis koht ka Eesti ajalool, majandusteadustel ja poliitilistel õpetustel. Viimaseid luges tuntud asundustegelane S. Sommer, kelle peasihiks, nagu seda heakskiitvalt rõhutasid Pjatigorski eestlastest essee-rid, oli «iseäranis isamaa ajalooa tutvustamine...., mida.... oli praeguse Eesti elu [s. o. kodanliku Eesti — L. V.] uuestisündimise puhul nii hädasti vaja».³⁶

On selge, et poliitiliste õpetuste käsitlemine «isamaa» ja «Eesti uuestisündinise» vaimus tasandas teed esseerlike ja menševistlike vaadete levimisele asunike seas. Kuid mitte kauaks. Järgnevad sündmused nii Sotši ringkonnas kui ka kogu Musta mere rannikul tegid eesti asunikele selgeks, kes on nende õiguste ja lootuste tõeline kaitsja.

Kõigepealt saadi tunda menševike «demokraatlikku vabariiki», sest 1918. aasta juunis-juulis vallutasid nood kogu endise Musta mere kubermangu. Sõjaväele toidumootna rekvireerimised ja vooriskäämise sundus näitasid asunikele peagi, et menševike kiidetud «demokraatia» sisaldab vägagi ebameeldiva sisu. Kui menševikud kuulutasid välja Denikini-vastase võitluse ettekäändel mobilisatsiooni, vastasid eesti asunduste kogukonnad protokollidega, milles taas deklareeriti oma eemalejäämist «ümbritsevast võitlusest», nagu oli seda tehtud kevadelgi.³⁷

Selline arusaamine «demokraatiast» ei meeldinud menševikele põrmugi. Nad rekvireerisid Salme ja Sulevi asundusest 29 hobust.³⁸ Menševike antud õppetunnist tegid asunikud õiged järeldused. Kui 1918. aasta esimesel jõulupühäl saabus asundustesse jälle ratsasalk, et hobuseid rekvireerida, siis langes nende saagiks vaid kaks hobust.

Menševike võim ei püsinud kuigi kaua. Juba 25.—26. septembril 1918 Jekaterinodaris deniikinlaste ja menševike vahel toimunud nõupidamisel nõudis Denikin, vaatamata viimaste kinnitustele, et nad võtavad osa võitlusest bolševike vastu, Sotši ringkonna allutamist endale.³⁹ Konflikt süvenes. 1918. aasta novembris, pärast keiserliku Saksamaa lüüasaamist Esimeses maailmasõjas, asus nõukogudevastase interventsiooni juhi kohale Antante, keda Kaukaasias esindas Inglismaa.⁴⁰ Viimane, olles huvitatud bolševismivastase rinde ühtsusest, tegi 1919. aasta algul mõlemale poolele ettepaneku neutraliseerida tüli-alune Sotši ringkond.⁴¹

Menševike natsionalistliku poliitika viljana puhkes aga 31. jaanuaril 1919 Sotši lähedal elavate armeenia talupoegade ülestõus. Soodsat juhust vahelesegamiseks ei jätnud kasutamata Denikin, kes alustas pealetungi verevalamise katkestamise ettekäändel. Menševike vastupanu oli tühine ja 10. veebruariks jõudsid Denikini väed juba Bzõbi jõeni Abhaasias.⁴² Deniikinlaste pealetungi pani seisma Inglise missiooni energiline vahelesegamine. Inglise võimumeestele ei meeldinud sõjategevuse pikalevenimine deniikinlaste ja menševike vahel, mis asetask ohtu bolševismivastase ühisrind. Samuti ei meeldinud neile põrmugi Denikini armee ilmumine Taga-Kaukaasiasse, mis ohustas Inglise töösturite ja finantstegelaste plaani haarata enda kontrolli alla naftavarud Bakuu ümbruskonnas.

1919. aasta veebruarist peale oli kogu Sotši ringkond, muu hulgas ka Salme, Sulevi ja Eesti Rohuaed,⁴³ Denikini nn. vabatahtliku armee sügav tagala.

Kogu Musta mere kubermangu kehtima hakanud sõjakubernerite võim tähendas

³⁶ КМ КО, f. 235, m. 20: 10, l. 7.

³⁷ КМ КО, f. 235, nim. 29: 6, l. 1.

³⁸ ААРКА, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 12; КМ КО, f. 235, m. 29: 6, l. 1; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 79.

³⁹ Я. Шафир, Очерки грузинской жироиды. М.-Л., 1925, lk. 84, 85.

⁴⁰ Lähemalt В. И. Адамия, Из истории английской интервенции в Грузии (1918—1921 гг.). Сухуми, 1961.

⁴¹ А. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья. ..., lk. 79.

⁴² Sealsamas, lk. 80.

⁴³ Esimese maailmasõja ajal elas Salmes 400 inimest (A. Nigol, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal, lk. 69), Sulevis 250 (sealsamas, lk. 70) ja Eesti Rohuaias 210 (sealsamas, lk. 69).

sisuliselt seda, et taastati Veebruarirevolutsiooni-eelne tsaarirežiim.⁴⁴ Talupoegadelt nõuti mitmesuguste kohustuste täitmist Denikini armee ülalpidamiseks. Karja, hobuste, vilja ja loomasööda massiline rekvireerimine oli tavaline. Eriti sünge kuulsuse omandas deniikinlaste vastuluure, kes rahvast võllaste, mahalaskmiste ja piinamistega hoidis pidevalt hirmu all.⁴⁵ Denikini režiimi metsikustest ei pääsenud ka eesti asundused. Likvideeriti 1918. aasta sügisel loodud Sulevi vald ning ametisse pandi tsaariaegne külavanem ja abi. Suurt meelepaha tekitasid asundustesse paigutatud väeosad, keda elanikel tuli ülal pidada. Kehtestati sunduslik voorikohustus. Vilja rekvireerimisel maksti välja vaid 1/4 selle hinnast.⁴⁶ Asunike rahulolematust süvendas veelgi Denikini 1919. aasta 24. veebruaril/9. märtsi käskkiri, mis nõudis põldude täiskülvamist. Targu aga oli selles ütle mata jäetud, kellele kuulub sügisel lõikus.⁴⁷ Asunikel muutus raskeks müüa oma aiasaadusi vabaturul, sest üha langeva rahakursi tõttu muutus põllumajandussaaduste eest saadud raha väärtus kiiresti nii madalaks, et selle raha eest polnud võimalik osta tööstuskaupu, mille hinnad kiiresti tõusid. Nõukogude võimu ajal ei olnudki riigil kaupu rahvale pak kuda. Nüüd saabus Antante abi näol Denikinile küll kaupu, kuid need sattusid vaid lin nades asuvate spekulantide kätte. Viimased aga kruvisid hinnad nii kõrgeks, et kõnes olevad kaubad olid kättesaadavad ainult külakodanlusele.

«Denikini ja Koltšaki tegevus ise agiteeris nende vastu, agiteeris nõukogude võimu poolt,» märkis V. I. Lenin.⁴⁸

Kiiresti pärast nõukogude võimu kukutamist Musta mere kubermangus kogesid eesti asunikud menševike «demokraatiat» ja Denikini sõjaväelist režiimi, seda «kõige paremat korda». Pärast kõike üleelatud lõid asunike veendumused tugevasti kõikuma. 1919. aastal kurtis grupp sulevlasi oma kirjas: «Me kõik oleme alati olnud kaugel poliitikast ainukeseks meie sooviks oli, et meid jäetakse rahule ja et meile oleks antud võimalus rahulikult töötada oma maatükil, seda rohkem, et me ka pärast revolutsiooni ei haaranud kellegi maid — ei riigi ega ka mõisnike, vaid jätkasime töötamist isiklikel maatükkidel. Meie mõtlesime, et sellega meie pääseme Kodusõja kõigist koledustest. Kuid eksisime rängalt.»⁴⁹

Sotši ringkonna talupoegade, nende hulgas ka eesti asunike kannatuse katkestas Denikini poolt 1919. aasta märtsis väljakuulutatud 15 aastakäigu mobilisatsioon. Kogunemispunktidesse ilmumise tähtajaks oli määratud märtsi lõpp (ukj. aprilli algus).

Mobilisatsiooni väljakuulutamise viis liikvele kogu Sotši ringkonna. 18./31. märtsil toimus Sotši linna ümbruskonna talupoegade esindajate koosolek 3. Rota (Третья рота) küla lähedal.⁵⁰ Koosolekut juhatanud bolševik V. Zimin toetas külade esindajate otsust mitte ilmuda mobilisatsioonipunktidesse ja tegi ettepaneku asuda partisanisalkade orga niseerimisele. Järgmisena otsustati pidada 16—65 aasta vanuste meeste koosolek.⁵¹

Talupoegade otsust asuda võitlusse deniikinlaste vastu süvendas veelgi Denikini poolt 18./31. märtsil väljaantud kurikuulus käskkiri nr. 500, milles teatati sõjaväe välikohtute organiseerimisest kohtadel ja kästi ilma «venitamata anda süüdlased [s. o. mobilisatsioonist kõrvalehoidjad — L. V.] surmanuhtluse alla».⁵² 20. märtsil/2. aprillil tehti küla des

⁴⁴ Deniikinluse reaktsioonilisuse kohta annab tunnistust ka vana kalendri tarvitusele jätmine. Sündmuste paremaks jälgimiseks on käesolevas artiklis kuni 1919. aasta juuni kuuni antud dateering nii vana kui ka uue kalendri järgi.

⁴⁵ Ainuüksi Sotši ringkonnas lasti deniikinlaste poolt 1919. aastal maha 100 inimest. (KKRA, f. P-411 (Oktoobrirevolutsioonist ja Kodusõjast osavõtnute mälestused), nim. 1, s.-ü. 207^a, l. 107 p.)

⁴⁶ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 80.

⁴⁷ Д. К и н, Деникинщина. JL, 1927, lk. 91.

⁴⁸ V. I. Lenin, Kõne Presnja rajooni tööliste ja punaarmee laste parteitul konve rentsil 24. jaan. 1920. Teosed, 30. kd., lk. 278.

⁴⁹ Зеленая книга. Сборник материалов и документов крестьянского движения в Черноморской губернии. Прага, 1921, lk. 21.

⁵⁰ RAM, f. D-149, nim. 1, s.-ü. 75, l. 7.

⁵¹ Mõningatel andmetel moodustati samal koosolekul ka partisanistaabid: üks Sotši lähikonna, teine kaugemate külade jaoks. Peastaabi asukohaks valiti Plastunka küla. (Vt. К. Р а с и л ь н и к о в а, Партизанское движение на Кубани и Черноморье (1918—1920 годы), lk. 57.)

⁵² Н. Л. Я н ч е в с к и й, Гражданская борьба на Северном Кавказе. Том. II. Ростов-на-Дону, 1927, lk. 140.

teatavaks, et mobilisatsioonist kõrvalehoidumise puhul rakendatakse külates vastastikust käendust.

Ka eesti asundustes tuli otsustada, kas minna deniikinlastega või asuda ühises rivis teiste Sotši ringkonna rahvustega võitlema nõukogude võimu eest.

Juba mõni päev enne mobilisatsiooni väljakuulutamist, kui levisid kuuldused mobilisatsioonist ja Sotši ringkonna muutmisest Inglise vägede kaitse all olevaks neutraalseks teooniks, toimus Sulevis salajane koosolek.⁵³ Vastuvõetud otsuses peeti vajalikuks mobilisatsiooni korral deserteerida, Gagrasse aga saata kaks saadikut, et seal asuvalt Inglise missioonilt teada saada Sotši ringkonna edasisest saatusest. Saadikud, kelleks valiti V. Ludvik ja J. Leht, aga ei jõudnud Inglise missiooni liikmete jutule, sest tuli hoiduda sattumast Denikini vastuluure kätte. Selleks ei olnud enam ka erilist vajadust, sest juhuslikus jutuajamises Inglise allohvitseridega kuuldi, et inglastel ei olewat mingit kavatsust neutraliseerida mainitud ringkonda. Missiooni ülesanne olewat vaid ära hoida, et «valged ja grusiinlased enam kiskuma ei läheks».⁵⁴ See oli esimeseks hoiatavaks tundemärgiks, et asunduste erapoletusest ei saa juttugi olla.

Denikini ametivõimud lükkasid resolutselt tagasi ka kogukondade poolt vastuvõetud «neutraliteedi» säilitamise otsused. Mobilisatsioonipunkti mitteilmunud ähvardati välikohtu alla anda.⁵⁵

Pinevus suurenes. Olukorra hindamisel tekkis asundustes kaks suunda: radikaalsemad — enamasti kehvikud, sulased ja osa keskmikke — pooldasid organiseeritud vastupanu, mõõdukad — eeskätt jõukad ja suurem osa keskmikest — kavatsesid mobilisatsioonist vaid kõrvale hoiduda.⁵⁶

Tammelagedal⁵⁷ 19. märtsil/1. aprillil toimunud esimesel kutsealuste üldkoosolekul jäid radikaalsemad vähemusse, kuid nende mõju oli siiski juba märgatav.⁵⁸ Koosolekul valiti saadikud, kes pidid ümberkaudsetes külates valitseva olukorraga tutvuma. 21. märtsil/3. aprillil otsustati kokku kutsuda kutsealuste esindajate koosolek, kuhu valiti ära ka saadikud.⁵⁹ Samal koosolekul peeti vajalikuks kokku koguda kõik külas leiduvad relvad.

Otsekohe pärast 1. aprilli koosolekut astutigi ühendusse ümberkaudsete asundustega. Arvatavasti veel samal õhtul toimus Sulevis Juhan Olevi, 1905. aasta revolutsioonist osavõtnu talus uus koosolek,⁶⁰ millest võtsid osa Mehhadõri (moldaavlastel), Baronovka (venelased), Jermolovka (eestlased ja venelased), Ahštõri (venelased), Sulevi ja Salme esindajad. Sel koosolekul otsustati veelgi hoolsamalt hakata relvi ja laskemoona muretsema. Seati üles ka kandidaadid partisanisalkade komandöride kohtadele.⁶¹

21. märtsil/3. aprillil Salme küla lähedal asuval Neebu mäel toimunud koosolekust võttis osa umbes 50 saadikut 20 ümbruskonna külast.⁶² Röövimise puhul otsustati vastu hakata, mitte anda põhjust veristeks kokkupõrgeteks, saata saadikud ümberkaudsetesse

⁵³ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 2.

⁵⁴ Sealsamas, l. 3.

⁵⁵ KM KO, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

⁵⁶ Andmeid 1919.—1920. aasta partisaniliikumisest osavõtnud eesti asunike sotsiaalse päritolu kohta pole õnnestunud kindlaks teha. See on ligikaudu teada vaid sulevlaste kohta. Kodu-uuriija J. Olevi andmeil oli neist keskmikke 41, kehvikuid 16, sulaseid 7 ja jõukaid 2.

⁵⁷ Sulevi koosnes mitmest osast, mis kandsid nimetusi Tammelageda, Lepalageda jne. (Vt. L. Võime, Eesti asunduste elamu Abhaasias (1885—1930). Rmt.: Etnograafia-muuseumi Aastaraamat XXVI. Tallinn, 1972, lk. 231.)

⁵⁸ Aktiivsemaks osutus Esimesest maailmasõjast tagasi tulnud sulane Jaan Karli p. Mogiljov (sünd. 1897. a. Narvas), kes esimesena tegi ettepaneku abi hankimiseks teistest küladest, et alustada ühist võitlust deniikinlaste vastu. (KM RO (= rahvaluule osakond), II 249, l. 406.)

⁵⁹ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 4. Sulevist valituist olid H. Ludvik ja A. Leht keskmikud, G. Orgusaar ja J. Tikk kehvikud.

⁶⁰ Kahjuks ei ole õnnestunud kindlaks teha koosoleku toimumise täpset kuupäeva.

⁶¹ KM RO, II 249, l. 408.

⁶² RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 3; SKMA, s.-ü. 31, l. 13.

armeenlaste küladesse⁶³ ja 23. märtsil/5. aprillil Monastõri mäele kokku kutsuda kõik mehed, kellel on relvi.

Partisanide üldkoosolekust Monastõri mäel võttis osa umbes 700 meest. Esindatud olid sellel venelased, eestlased, moldaavlased ja grusiinlased.⁶⁴ Suure vaimustuse ja võitlusvalmidusega otsustasid koosolijad avaldada protesti mobilisatsiooni puhul, karistus-salkade ilmumise korral aga astuda oma vabaduse kaitseks välja, relv käes, omalt poolt mitte anda põhjust veristeks kokkupõrgeteks. Samas valiti partisanidružiinade komandõrid ning määrati kindlaks peastaabi ja salkade asukohad lahingu puhkemise puhuks. I druziina komandõriks valiti Anton Schukstov Salmest ja II druziina komandõriks Nikolai Roštšenko Ahštõrist.⁶⁵

Peastaabi ja osa partisanisalkade (salmelastest, sulevlastest, jermolovkalastest, jermolovskilastest koosnevad) asupaigaks määrati Salme ja Sulevi vahel asuv Neebu mägi. Teine osa partisanisalkadest (mehhadõrilastest, pilenkovolastest, baronovkalastest ja osast sulevlastest koosnevad) asus laagrisse Mehhadõri küla merepoolsesse ossa.

Et enamik partisanidest ei olnud sõjaväes teeninud, siis hakkasid endised rindesol-datid neid välja õpetama. Tutvuti lahinguriviga ning vintpüssi ja käsigranaatide käsitse-misega. Seati sisse vahiteenistus, ka luure alustas tegevust.

Muret valmistas partisanidele nende nõrk relvastus. Suhteliselt paremini olid relvas-tatud vaid sulevlased, kelledest umbes pooltel olid erinevat süsteemi vintpüssid või kuuli-rauaga jahipüssid. Ka padroneid oli väga napilt. Mehhadõri, Baronovka jt. külade partisanid olid enamikus varustatud ainult haavlipüssidega, mis kõlbasid vaid lähedalt tulistamiseks. Kuulipildujad ja käsigranaadid puudusid hoopis. Viimaseid, samuti kuule ja padroneid asuti valmistama kodusel teel.

Ka vaenlane ei olnud jõude seisnud. Denikini väejuhatuse moodustas partisaniliiku-mise mahasurumiseks kaks ohvitseridest koosnevat salka, kes olid varustatud suurtükkide ja kuulipildujatega. Esimene tegutses Sotši,⁶⁶ teine Adleri piirkonnas, kus paiknesid ka eesti asundused. Üheaegselt karistusoperatsioonidega Sotši lähedal alustati pealetungi Salme-Mehhadõri piirkonnas, sest mobilisatsioonipunkti ei olnud ilmunud siingi mitte kedagi «peale mõne sandi».⁶⁷

Esimene kokkupõrge toimus 25. märtsil/7. aprillil. Piki Mehhadõri jõge Salme asun-duse suunas luuret teostav kuueliikmeline ratsastraaznikute salk sattus varitsevate parti-

⁶³ Armeenlased moodustasid kõnesolevas piirkonnas enamuse. Denikin kasutas osa-valt ära gruusia menševike ja armeenia dašnakkide vahelist rahvuslikku vaenu ning moodustas kulaklikud armeenlaste druziinaid eesmärgiga kasutada neid menševikevastaseks võitluseks. 1919. aasta kevadel kuni Gruusia vahelesegamiseni, s. o. partisaniliikumise esi-mesel etapil, säilitasid armeenlased neutraliteedi. Menševike sissetung Sotši ringkonda aprillis 1919 tõukas aga dašnaked deniikinlaste poolele. Selle peapõhjuseks olid menševike poolt Sotši ringkonnas armeenlaste kallal nii 1918. aastal kui ka nüüd toimepandud metsikused. Denikini propaganda kasutas seda osavalt ära ja muutis armeenia natsiona-listlikud druziinaid oma tööriistaks võitluses partisaniliikumise vastu. 1920. aasta talveks aga olid deniikinlased ka armeenlaste silmis end niivõrd kompromiteerinud, et alanud uues talupoegade ülestõusulaines jäi enamik armeenlasi neutraalseks.

⁶⁴ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 3, 4.

⁶⁵ Andmed üldjuhataja valimise kohta puuduvad. Arvatavasti oli mõlemal druziinaid deniikinlaste pealetungi puhul eri tegevusplaan. Järgnenud sündmuste käik ja veel elavate partisanide mälestused näitavad, et II druziina ilmus Salme asulasse hiljem, kui see oli plaanitud. Sama druziina Aibga küla partisanisalk aga jäi hoopis tulemata. (KM RO, II 249, l. 408.)

⁶⁶ Siin algasid karistusoperatsioonid juba 7. aprillil, sest ringkonnakeskuses oli või-malik karistusalka operatiivsemalt formeerida ja otsekohe partisanide vastu suunata. Kui siin 9.—10. aprillil lahingud juba vaibusid, siis Salme-Mehhadõri rajoonis saavutasid need alles oma haripunkti. Üheks aktiivsemaks oli Sotši lähedal tegutsev Volkovka parti-sanisalk, kelle ridades võitles ka umbes 20 eestlast. (RAM, f. D-149, nim. 1, s.-ü. 75, l. 14.) Deniikinlaste katse selle piirkonna partisanivõitlust maha suruda nurjus. 7.—9. aprillini toimunud lahingutes löödi kõik karistusalka rünnakud partisanide poolt edukalt tagasi. (Vt. A. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья . . . , lk. 105.)

⁶⁷ KM KO, f. 235, m. 29 : 8, l. 3.

sanide tule alla ja põgenes ülepeakaela tagasi Jermolovskisse, jättes maha ühe surmasaanu ja viies kaasa kaks haavatut.⁶⁸

Vahepeal täienduseks saabunud ratsasalga abil püüdsid deniikinlased järgmisel päeval veel kord partisanide kaitse vasakul tiival luuret teostada. Kuid siingi märgati vaenlast õigeaegselt ja sunniti ta täpse tulega taganema. Lahinguväljale jätsid taganejad partisanidele sõjasaagiks inglise püsse ja padruneid.

Samal ajal saatis Jermolovskisse jõudnud ohvitseride ratsasalk Salme asundusse ultimaatumi, milles nõuti viivitamatut allaandmist. Keeldumise puhul ähvardati küla maha põletada. Partisanid lükkasid ultimaatumi pärast hetkelist kõhklust⁶⁹ resolutselt tagasi ning lisasid enesekindlalt: «Tulge herilase pesa proovima!»⁷⁰ Deniikinlased proovisid nüüd külla pääseda sel teel, et ajasid enda ees Jermolovskist võetud pantvange. Seegi katse nurjus; partisanide poolt avatud püssituli sundis neid poolelt teelt tagasi pöörduma.

27. märtsi/9. aprilli varahommikul Jermolovskist Salme külla suundunud deniikinlaste ratsasalk aga tabas partisane ootamatult. Partisanide eelpostis olivad sõid parajasti ühe asuniku toas hommikueinet, kui väravas seisev tunnimees äkki märkas lähenevaid deniikinlasi. Väikeसारvuline (kuus meest) partisanide eelpost päästis end põgenemisega. Peastaap sai deniikinlaste pealetungist teada alles siis, kui nood olid hõivanud Rannaküla, Salme merepoolse osa.

Samal ajal püüdis teine osa karistussalgast partisanide vasakul tiival läbi murda, et Neebu mäel asuvat peastaapi ümber piirata. See aga ei läinud neil korda. Tänu partisanide valvsusele vaenlane avastati ja sunniti täpse tulega varjuma.

Age lahing aga puhkes partisanide paremal tiival, Salme küla põhjapoolisel serval, vahetult peastaabi naabruses. Kasutades eelposti hommikust hooletust, võtsid deniikinlased tule alla kogu peastaabi piirkonna. Tuli tiibadelt sundis vaenlase peagi peatuma. Deniikinlaste karistussalka juhtinud polkovnik langes ning salk taganes õhtul läbi Salme Jermolovskisse. Partisanidel langenuid ei olnud.

Samal ajal kui käis lahing partisanide peastaabi juures, õiendasid ohvitseridest koosneva karistussalga külla jäänud liikmed veriselt arveid asunike kallal. Nagaika ja püssivarda abil püüti neid sundida üles andma partisanisalga organiseerijaid ja juhte. M. Tomberg tõmmati jalgupidi üles ja peksti püssivardaga, et sundida teda näitama teed peastaapi. G. Krönström ja haigevoodis lamav P. Kisseljov kaotasid peksu tagajärjel mõistuse.⁷¹ Sellest aga oli timukatel vähe. Taganevad deniikinlased võtsid nad mõlemad kaasa ja viisid Pilenkovosse, kus jätkati peksmist ja mõnitamist.

Järgmine päev mõodus rahulikult. Deniikinlased ootasid abiväge ja langenud juhi asemele uut.

29. märtsil/11. aprillil saabuski kohale kaks roodu ohvitseri koos suurtükipatarei ja kuulipildujakomandodega. Karistussalga juhi kohale asus polkovnik Kartašev. Uus karistussalga ülem ähvardas oma käskkirjas nr. 1 ülestõusnuid, et kui nad ei anna välja partisanide juhte ega too ära relvi, siis põletatakse külad maatas, varandus konfiskeeritakse ja müüakse oksjonil, kõik tabatud aga lastakse halastamatult maha.⁷²

Et partisanidelt vastust ei tulnud, asuti ähvardust samal päeval täide viima. Deniikinlaste plaan nägi ette partisanide peastaabi vallutamise frontaalrünnaku (läbi Salme) ja tiibhaaranguga (läbi Baronovka).

Jermolovskisse ülesseatud suurtükipatarei alustas Salme küla ja peastaabi piirkonna tulistamist. Suurtüki- ja kuulipildujatule toetusel õnnestus deniikinlastel partisanid, kellel lõppes laskemoon, Salmest välja tõrjuda ja hilisõhtuks vallutada ka peastaabi piir-

⁶⁸ KM RO, II 249, l. 414.

⁶⁹ Kõhklejateks olid mõõdukad, kes naiivselt arvasid, et kui külla saabuv ratsasalk koosneb ohvitseridest, siis võib neid uskuda. Keda need ohvitserid endast aga tegelikult kujutasid, seda saadi peagi oma nahal väga selgesti tunda.

⁷⁰ KM KO, f. 235, m. 29: 8, l. 3.

⁷¹ Teada olevail andmeil peksti 15 inimest, kelledest kaks olid üle 60 aasta vanad, üks raskesti haige, üks pime ja kaks alaealist. (KM KO, f. 235, nim. 29: 8, l. 8; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 44, l. 4 p.)

⁷² Зеленая книга, lk. 27.

kond. Partisanid tõmbusid Mehhadõri külla. Salmesse tunginud karistussalk asus röövima, inimesi peksma ja talusid põletama. Tuleroaks langes üheksa elumaja koos kõrvalhoone-
tega.⁷³ Saabunud pimedus ja partisanide südi vastupanu vasakul tiival (Baronovka küla
piirkonnas) sundisid deniikinlasi kokkuriisutud loomade ja varaga pöörduma tagasi Jer-
molovskisse.⁷⁴

Karistussalga tegevuse katkestasid Denikini väejuhatuse ja Sotši ümbruskonna parti-
sanide esindajate vahel alanud rahuläbirääkimised.⁷⁵ Sotšist saadud korraldusi täites
kutsus karistussalga ülem polkovnik Kartašev 2./15. aprillil küllade esindajad enda juurde
Pilenkovosse, ähvardades mitteilmumise korral «peatumatult edasi liikuda, pühkides oma
teel kõik ehitised ja hävitades kogu varanduse... nagu Estonka-Salmes».⁷⁶

Pilenkovos toimunud läbirääkimistel püüdis polkovnik Kartašev talupoegi lepitada,
teatades, et mobilisatsioonikäsk on tühistatud ja neid ei ähvardavat enam miski. Samas
aga nõudis ta ülestõusu juhtide ja sõjariistade viivitamatut väljaandmist. Saadikud sel-
lega ei nõustunud ja läbirääkimised lõppesid tulemusteta.⁷⁷

3./16. aprilli hommikul alustasid deniikinlased Mehhadõri küla piirkonnas kindlustu-
nud partisanide vastu uuesti sõjategevust. Partisanide olukord muutus väga raskeks.
Deniikinlaste vastu suure levituse kuuldusi partisanide ja menševike koostööst ning ässitas
neid armeenlasi, kes olid häälestatud natsionalistlikult, ülestõusnute vastu. See õnnestuski.
Partisanid osutusid nüüd vaenlaste poolt ümberpiiratuiks: mere ääres ootasid sobivat
momenti pealetungi taasalustamiseks Denikini karistussalgad, selja taga aga sulgesid
armeenlaste-natsionalistide družiinad partisanide taganemistee mägedesse.

Gruusia menševistlik valitsus, kes pingsalt oli jälginud ülestõusnute ja Denikini
vägede vahelise võitluse kulgu, otsustas tekkinud olukorda ära kasutada.

4.—5./17.—18. aprillil alustasidki menševikud deniikinlaste vastu sõjategevust.⁷⁸
Pealetungi õigustamiseks väideti inglastele, et Sotši ringkonnas puhkenud ülestõus on
bolševistlik ja seepärast äärmiselt ohtlik, deniikinlased aga ei suutvat seda maha
suruda.⁷⁹ Samal ajal kuulutasid menševikud, et «demokraatlik» Gruusia abistavat ülestõus-
nuid. Soldatisinelisse rõivastatud Gruusia talupojad ja tööliselised tundsid tõesti sügavat
sümpaatiat ülestõusnute vastu ja olid alati valmis nende kaitseks välja astuma. Ametlikes,
menševistlikes ringkondades aga ilmutati äärmist rahulolematust Sotši ringkonnas puh-
kenud talurahva massilise ülestõusu suhtes, sest see avaldas tohutut «mõju Gruusia
armeele ja lõi talumatu meeoleolu sõjavägedes, ähvardades desorganiseerida rinnet».⁸⁰

Denikini väed ei avaldanud peaaegu üldse vastupanu ja menševikel õnnestus lühikese
ajaga jõuda Adlerisse. Inglise missiooni nõudel aga olid nad sunnitud tagasi tõmbuma
Mehhadõri jõe joonele.

Menševistliku Gruusia ja Denikini valduses oleva territooriumi vahele jäeti inglaste
nõudel neutraalne tsoon, kus paiknesid ka Salme ja Sulevi küla. Eesti Rohuaed aga sattus
uuesti deniikinlaste meelevalda alla ja sinna paigutati toidule kasakate ratsasalk. Osa-
võtu eest partisanivõitlustest nõuti 50 000 rbl. kontributsiooni. Et seda summat tähtjaks
kokku ei saadud, palusid asunduse elanikud pikendust. Seda palvet ei rahuldatud ja
ähvardati majutatute arvu koguni suurendada.⁸¹

⁷³ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 7—9.

⁷⁴ Täpsed andmed deniikinlaste kaotuste kohta Salme-Mehhadõri piirkonnas 9.—13.
aprillini 1919 toimunud lahingus puuduvad. Nii märgib üks allikas nende kaotusteks 96
(KM RO, II 249, l. 423), teine 60—70 (KM KO, f. 235, m. 29 : 6, l. 1), kolmas «mituküm-
mend meest» (KM KO, f. 235, m. 29 : 7, l. 1). Partisanid olevat kaotanud ainult ühe mehe.
(KM RO, II 249, l. 423; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 6.)

⁷⁵ Kuna telegraafiühendus Sotšiga oli katkenud, jõudis teade ajutise vaherahu sõlmi-
misest Pilenkovos asuvasse karistussalga staapi alles 1./14. aprillil. (KM KO, f. 235,
m. 29 : 7, l. 1.)

⁷⁶ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 7.

⁷⁷ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 83.

⁷⁸ Г. А. Дзидзария, Очерки истории Абхазии, lk. 253.

⁷⁹ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 61, l. 6.

⁸⁰ Sealsamas.

⁸¹ KM KO, f. 235, m. 40 : 23, l. 1.

Kasutades osavalt ära menševike vägede hiljutisi operatsioone, jätkasid deniikinlased pöörast natsionalistlikku propagandat armeenlaste, eeskätt kulaklike дружина liikmete hulgas. Natsionalistlikke kirgi õhutades püüti partisanivõitluse organiseerijatena ja toetajatena esile tõsta menševikke, eestlasi, venelasi ja teisi sealseid rahvusi aga näidata menševike ustavate liitlastena, kes armeenlastele häda ja viletsust toovad.

Tegelikult suhtusid menševikud ülestõusnutesse Sotši ringkonna lõunaosas 1919. aasta aprillis ilmselt vaenulikult. Pärast Salme ja Mehhadõri lahinguid suhtusid ametlikud menševike esindajad ja sõjaväevõimud neist lahinguist osavõtnutesse äärmiselt ebasõbralikult, ei andnud neile toiduaineid ja võtsid neilt ära relvad.⁸²

Selles keerukas ja raske olukorras tuli osa talupoegi mõttele pöörduda Gagras asuva Inglise missiooni poole ja paluda «õigluse ja korra jalal seisvalt riigilt selle peale mõjuda, et siin rahu ja kord saaks jalule seatud».⁸³ 21 küla Sotši ja Tuapse ringkonnast, nende hulgas Salme, Sulevi ja Eesti Rohuaed, saatsidki oma saadikud Gagrasse.⁸⁴

Vastuvõtt toimus teisel lihavõttepäeval.⁸⁵ Kolonel Fine vastas, et «kui vabatahtlikud teid isegi minu silme all tapaksid, ka siis ei ole mul õigust teie eest välja astuda. Kindral Denikin ja tema armee on Inglise kuningliku valitsuse poolt tunnustatud seaduslikuks võimuks.»⁸⁶ Silmakirjalikult võttis ta saadikutelt vastu kogukonna otsused ja lubas need edasi toimetada Inglise valitsuse esindajale. Tegelikult aga andis see «õigluse ja korra jalal seisva riigi» esindaja need dokumendid üle karistussalkade juhile kindral Burnevitšile, kes viivitamatult alustas massilisi repressioone.⁸⁷

Järgmisel päeval vangistati viis Krasnaja Poljana saadikut ja nende teejuht, kes oli pärit Sulevi asundusest.⁸⁸ Mihhelripši küla juures kinnivõetute hulgas oli ka kolm eestlast — Oskar Tobias, Nikolai Reisman ja Juhannes Spiegel — Eesti Rohuaiast.⁸⁹ Pärast metsikut piinamist lasti nad kõik maha ja laibad visati kuristikku.⁹⁰

Talupoegade «patsifism» oli saanud järjekordse ja ränga poliitilise õppetunni. Neutraalse tsooni külad jäid kahe vaenuliku kiskja vahele. Nii deniikinlased kui ka menševikud ootasid ainult parajat momenti, et alustada sõjategevust Sotši ringkonna vallutamiseks. Iga päev toimunud mõlemapoolsed luureretked olid tegelikult vägivalda ja marodööritsemise ametlikuks õigustamiseks.

Sellises väljakannatamatus olukorras põgenes suur osa eesti perekondi 1919. aasta aprillis-mais Abhaasiasse Suhhumi lähedastesse eesti asundustesse. Kuid mitte kõik asunikud ei pannud relvi käest. Palju mobilisatsiooni eest põgenenud talupoegi oli kogunenud Mehhadõri küla piirkonda. Pidevalt lisandus neile desertööre Denikini armeest. Nii tekkis neutraalsesse tsooni 1919. aasta suvel mitu partisanisalka. Üks neist, keda juhatas M. Furnik, paiknes Jevdokimovka külas ja koosnes peamiselt Mehhadõri ja Baronovka küla venelastest ja moldaavlastest.⁹¹ Sellesse salka kuulus ka palju sulevlasi. Valgete ilmumisel neutraalsesse tsooni muutusid partisanisalgad veelgi perekamaks. Relvade ja laskemoona puudusel partisanid esialgu suuremaid operatsioone ei sooritanud. Enamasti

⁸² SKMA, s.-ü. 31, l. 14 p.

⁸³ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 85.

⁸⁴ Sealsamas, l. 84.

⁸⁵ А. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 106; Зеленая книга, lk. 18.

Sulevi saadik V. Ludvik kirjutab oma mälestustes, et vastuvõit olevat toimunud 1919. aasta esimesel lihavõttepäeval, s. o. 20. aprillil. (RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 84.) On võimalik, et külade esindajad kogunesid Gagrasse esimesel päeval, kuid vastu võeti nad alles teisel päeval.

⁸⁶ Н. В. Воронович, Меж двух огней. Архив русской революции, т. VII. Берлин, 1922, lk. 107.

⁸⁷ А. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 106.

⁸⁸ KM RO, II 249, l. 437.

⁸⁹ KM RO, II 249, l. 437. J. Spiegel oli aktiivne nõukogude võimu eest võitleja juba 1917.—1918. a., kui ta tegutses Eestis Virumaal Salla vallandõukogu liikmena. (Vt. ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 544, l. 4.) 1918. aastal seoses Eesti okupeerimisega Saksa vägede poolt sõitis ta Kaukaasiasse Eesti Rohuaeda.

⁹⁰ Ellu jäi vaid teejuht A. Nugis. Mahalaskmise ähvardusel pandi ta Mihhelripši külla kulaku juurde tööle, kust ta hiljem põgenes Gruusiasse. (KM RO, II 249, l. 437.)

⁹¹ KM RO, II 249, l. 441.

käidi vaid väikeste gruppidena valgete tagalas, et hankida relvi ja sõlmida sidemeid teiste partisanisalkadega Sotši ringkonnas.

Partisanide või roheliste, nagu neid tollal veel hüüti, tegevus valmistas deniikinlastele suurt meelehärmi. Mai lõpul alustasid deniikinlased neutraalses tsoonis ulatuslikku operatsiooni.⁹² 17./30. mai õhtuks kontsentreerisid nad Sulevi asunduse keskossa, koolimaja juurde, umbes kaks pataljoni jalaväge, kaks armeenia natsionalistide družiinat, mägisuurtüki patarei ja kuulipildujad.⁹³

Järgmise päeva hommikul ründasid deniikinlased partisanide positsioone. Viimased olid end kindlustanud piki Mehhadõri kõrgustiku harja. Nende kaitse keskpunkt asus otse Sulevi keskosa vastas Dobrovolski viinamarjaaias. Partisanid lasksid vaenlasel üle lageda välja hästi lähedale tulla, avasid siis täpse ja hävitava tule ning sundisid nad taganema. Ka järgnevad deniikinlaste frontaalrännakud nurjusid. Alles õhtu eel õnnestus neil partisanide vasak, merepoolne tiib taganema sundida. Kartes ümberpiiramist, lahkusid partisanid hilisõhtul oma positsioonidelt. Partisanidega läks kaasa osa Sulevi elanikke. Taganeti menševike armee positsioonidesse. Gruusia lihtsõdurid suhtusid saabunuisse sügava poolehoiuga: nad aitasid partisanide perekondadel suurtükiväe alt kiiremine pääseda, toitsid neid väliköökidest ja andsid toiduaineidki. Enamik põgenenud eestlasi siirdus edasi Suhhumi eesti asundustesse.⁹⁴

Taganevaid partisane jälitades tekkis deniikinlastel kokkupõrge menševike armeega. Viimased tõrjusid koos partisanidega ning suurtükiväe ja ratsasalga toetusel deniikinlased tagasi Sulevisse. 2. juuniks oli kogu neutraalne tsoon jälle partisanide valduses.

Deniikinlaste katsed hävitada neutraalses tsoonis asuvad partisanisalgad kestsid kogu suve, kuid tulemusteta. Sügisel, kui Denikin oli paisanud peaaegu kõik reservid Moskva vallutamiseks, lõppesid deniikinlaste luurekäigud neutraalsesse tsooni. Rahvas hakkas septembris-oktoobris kodukohtadesse tasapisi tulema.

Partisaniliikumise uus elavnemine Musta mere rannikul ja Sotši ringkonnas algas 1919. aasta septembris-oktoobris. Selle peamiseks põhjuseks oli ilmselt see, et talurahvale sai lõplikult selgeks deniikinlaste režiimi rahvavaenulik olemus.

Tööraha võitlustahte märgatav tõus 1919. aasta suve lõpul ja sügisel tegi rahutuks Gruusia kodanlikud ringkonnad. Menševikud hakkasid oma senist suhtumist Sotši ringkonna partisanidesse revideerima. Kui nad kevadiste sündmuste ajal olid toetanud deniikinlasi ja käitunud Inglise väejuhatuse taktikepi järgi, siis nüüd tuli taktikat muuta. Denikini sõjalised edusammud 1919. aasta suvel panid küsimärgi alla ka menševistliku Gruusia olemasolu, sest teatavasti oli Denikin kategooriliselt Venemaa väikerahvaste iseisivsuse vastu. Seepärast hakkasid menševikud juba 1919. aasta mai lõpul ja juuni algul vähehaaval toetama Sotši ringkonna lõunaosa partisane, lootes neid enda mõju alla saada.⁹⁵ Sotši ringkonnas tegutsevad esseerid toetasid partisane poliitiliselt.

Seni on uurijad arvanud, et VK(b)P asus Musta mere kubermangu Sotši ringkonna lõunaosas talupoegade ülestõusu vahetult juhtima alles 1919. aasta lõpul või 1920. aasta algul ja et Musta Mere Kubermangu Vabastuskomitee (MKVK) kui seda ülestõusu juhtiv organ oli tekkinud bolševike teadmata ja kontrollita.⁹⁶ Tegelikult asus VK(b)P Kaukaasia illegaalne kraikomitee juba 1919. aasta suvel organiseerima Sotši ringkonna lõunaosa töörahva hulkade võitlust Denikini vastu.⁹⁷

Arvestades ühelt poolt töörahva ennastalgavat võitlust deniikinlaste vastu ja teiselt

⁹² Г. А. Дзидзария, Очерки истории Абхазии, lk. 255.

⁹³ KM RO, II 249, l. 441; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 95—96.

⁹⁴ KM RO, II 249, l. 450.

⁹⁵ KM RO, II 249, l. 436, 444; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 110, 111.

⁹⁶ В. А. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 128; А. П. Алексашенко, Крах денкинизма. М., 1966, lk. 228; Г. А. Дзидзария, Очерки истории Абхазии, lk. 276, 277; К. К. Красильникова, Партизанское движение на Кубани и Черноморье (1918—1920 годы), lk. 63; Д. Кин, Деникинщина, lk. 222; В. Фавицкий, Зеленая армия и Черноморье (1919—1920 гг.). «Пролетарская революция», 1924, № 8—9, lk. 49, 50.

⁹⁷ SKMA, s.-ü. 32, l. 9.

poolt gruusia menševike sepitsusi, rakendasid bolševike partei kohalikud organisatsioonid Denikini tagalas eriti pindlikku ja kaugelenägelikku taktikat.

VK(b)P ülesandel suunati 1919. aastal Põhja-Kaukaasiasse tööle S. Kirov ja G. Ordžonikidze, kaks väljapaistvat parteitegelast.⁹⁸ Kõrvuti tööga Punaarmees lasus nende õlgadel ka vaenlase tagalas tegutsevate pörandaaluste parteiorganisatsioonide ja partisanisalkade juhtimine.

Oma aruandes Rahvakomissaride Nõukogule andis G. Ordžonikidze juba 1919. aasta juulis kõrge hinnangu Musta mere ranniku partisanide kohta. Ta kirjutas: «Erinevalt Balaševski maakonna rohelisest armeest on Sotši ringkonna roheline armee teravalt Denikini-vastase iseloomuga. Nad ei ole desertöörid, vaid nad lihtsalt ei taha lasta end mobiilseerida ega tunnusta deniikinlaste võimu.»⁹⁹

Sotši ringkonnas, kus proletariaat oli suhteliselt väikesearvuline ja elunes palju rahvusi — kreeklasi, venelasi, eestlasi, moldaavilasi jt. —, pidi bolševike partei lahendama keeruka ülesande ja leidma õige taktika, et muuta Denikini-vastane võitlus võitluseks proletariaadi diktatuuri taaskehtestamise eest Musta mere rannikul.

«Revolutsiooniline proletaarlane peab teadma, keda on tarvis maha suruda ja kellega on tarvis — millal ja kuidas — osata kokkuleppeid sõlmida,» märkis V. I. Lenin.¹⁰⁰

See ülesanne lahendati edukalt, kasutades ära juba 1918. aasta detsembris talupoegade poolt valitud Sotši Ringkonna Talupoegade Täitevkomiteed. Tollal võimul olnud menševikele vaatamata oli sellesse pääsenud ka nõukogude võimule ustavaid inimesi, isegi üks bolševik (V. Zimin).¹⁰¹ VK(b)P Kaukaasia illegaalne kraikomitee astus 1919. aasta suvel ühendusse Täitevkomitee esimehe P. Džanašijaga. Kraikomitee algatusel loodi Tiflisis (nüüdne Tbilisi) 1919. aasta suvel Sotši ringkonna talupoegade ülestõusu organiseerimiseks Musta Mere Kubermangu Ülestõusukomitee (MKÜK). Et menševistlikul valitsusel mingit kahtlust ei tekiks, moodustati see organisatsioon peamiselt parempoolsetest esseeridest, nn. kolmanda tee¹⁰² otsijatest. MKÜK-sse kuuluv P. Džanašija pidas ühendust kraikomiteega I. Vögrijanovi kaudu.¹⁰³ Järgnevalt hakati ette valmistama Sotši ringkonna talupoegade kongressi.¹⁰⁴

1919. aasta novembris Gagras toimunud Musta mere ranniku talupoegade esindajate kongress moodustas MKÜK asemele Musta Mere Kubermangu Vabastuskomitee, kes detsembri lõpul asus Gagras formeerima ülestõusu relvastatud jõude — talupoegade maa-kaitsväge.¹⁰⁵

1920. aasta jaanuari alguses saabus Gagrasse sõjaväeliste spetsialistide nime all esimene grupp VK(b)P Kaukaasia kraikomitee poolt suunatud kommuniste ja endisi Põhja-Kaukaasiast Gruusiasse siirdunud nõukogude asutuste töötajaid eesotsas V. Favitski, J. Kazanski, M. Tomaševski¹⁰⁶, J. Sablini, I. Ševtšovi ja mõnede teistega.¹⁰⁷ Mõne

⁹⁸ И. Разгон, Орджоникидзе и Киров и борьба за власть Советов на Северном Кавказе. 1917—1920 гг. М., 1941; И. Кондрашов, С. М. Киров — организатор большевистского подполья в тылу у Деникина. «Вопросы истории», 1947, № 7.

⁹⁹ Г. К. Орджоникидзе, Статья и речи. В двух томах. Том I. 1910—1926 гг. М., 1936. lk. 82.

¹⁰⁰ V. I. Lenin, Pitirim Sorokini väärtuslikud ülestunnistused. Teosed, 28. kd., lk. 171.

¹⁰¹ SKMA, s.-ü. 32, l. 9.

¹⁰² Nii nimetati 1918. aasta detsembris parempoolsete esseeride uut taktikat suhtumises nõukogude võimusse. See seisnes selles, et kuulutati välja üheaegne võitlus kahel rindel, nii bolševike kui ka Denikini ja Koltšaki vastu. Sotsiaalset baasi selleks nähti talurahvas. (Vt. lähemalt Л. М. Спирин, Классы и партии в Гражданской войне в России (1917—1920 гг.). М., 1968, lk. 297—300.)

¹⁰³ I. Vögrijanov suri 1922. aastal Suhhumis. «Голос трудовой Абхазии», 21 июля 1922.

¹⁰⁴ SKMA, s.-ü. 32, l. 16.

¹⁰⁵ А. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 125, 126.

¹⁰⁶ M. Tomaševski käis VK(b)P Kaukaasia Kraikomitee ülesandel juba 1919. aasta septembris tutvumas neutraalses tsoonis paiknevate partisanisalkadega. Nähtust tegi ta ettekande kraikomitee büroole. (Vt. И. Б. Шевцов, Особое задание. (Издание второе, исправленное и дополненное). М., 1965, lk. 18.)

¹⁰⁷ В. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 128; И. Шевцов, Особое задание, lk. 19, 20.

põeva pärast määrati M. Tomaševski maakaitseväge staabi ülemaks, J. Kazanski ja Skobelev aga družiinade komandörideks.¹⁰⁸ Relvastus ja varustus saadi menševike käest, kes lootsid talupoegade maakaitseväge abil deniikinlased Musta mere kubermangust välja ajada, et ennetada Punaarmee tulekut ja muuta kogu kubermang nõukogudevastaseks platsdarmiks.

Maakaitseväge koosnes kolmest družiinast ja kahest partisanisalgast. I ja III družiina oli moodustatud peamiselt Põhja-Kaukaasiast Gruusiasse taganenud ja siin interneeritud IX armee punaväelastest ja ülejooksikutest Denikini vägedest. Mõlemad družiinad formeeriti Gagras.¹⁰⁹

II družiina formeeris neutraalses tsoonis V. Favitski.¹¹⁰ Tema põhituumiku moodustasid selles tsoonis tegutsenud partisanisalgad ja vabatahtlikud ümberkaudsetest küladest. Oma koostiselt oli see družiina internatsionaalne: temasse kuulusid venelased, moldaav-lased, grusiinlased ja eestlased Salme, Sulevi ning Jermolovka külast.¹¹¹ Komandöriks määrati V. Dzidzikuri.¹¹²

Omaette üksused kujunesid N. Roštšenko ja Guruli juhtimise all olevatest, samuti neutraalses tsoonis paiknenud partisanisalkadest. Gagras moodustati väike eriülesandega dessantgrupp, keda hakkas juhtima I. Sevťsov.¹¹³

Maakaitseväge lahinguplaani kohaselt tuli¹¹⁴

1) sügava tiibhaaranguga jõuda Psou jõe paremal kaldal asuvate deniikinlaste selja taha ja võtta enda valdusse sild Mzõmta jõel Moldovka küla juures;

2) Sulevist rünnata frontaalselt deniikinlaste positsioone Nižni-Šilovkas ja Mihhelripšis;

3) saata diversioonigrupp merd kaudu Hosta ja Adleri vahel vaenlase tagalasse. Maakaitseväge tegevuse algusest teatati kõigile Musta mere kubermangu partisanidele.

Vaenlase jõud olid paigutatud piki Psou jõge ning koosnesid 52. üksikust jalaväebriigaadist ja sellele juurde antud kasakate ratsasotnjast. Nende tulejõudu suurendasid suurtükid ja 16 kuulipildujat.¹¹⁵

Lahing algas 28. jaanuaril 1920.¹¹⁶ Maakaitseväge kogunemiskohaks oli Sulevi asunduse keskus. Asunduse koolimajja paigutati välistaap, seati üles telefonikeskjaam ja avati haavatute sidumise punkt. Salmesse ja Sulevisse organiseeriti vangide vastuvõtupunktid. 27. jaanuari õhtul olid kohale saabunud operatsiooni juhatajaks määratud G. Utšadze ja maakaitseväge staabi ülem M. Tomaševski.¹¹⁷

Lahinguoperatsioonide läbiviimist hakkas takistama halb ilm. Juba 26. jaanuari varahommikul teele asunud M. Roštšenko partisanisalk, kes 28. jaanuari hommikuks pidi Aibga, Dzõhra ja Ahštõri küla kaudu jõudma Moldovka silla juurde ja selle hõivama, ei tulnud ülesandega ettenähtud ajaks lumesaju tõttu toime.¹¹⁸

Ka dessantgrupp ei läinud nii, nagu oli plaanitsetud. Merel ristlev vastase sõjalaev tegi võimatuks maabumise Adleri ja Hosta vahel. Seda tuli teha neutraalses tsoonis Jermolovski lähedal. Samas ühineti 30-mehelise partisanisalgaga ja hõivati sild Psou jõel

¹⁰⁸ Sealsamas, lk. 21, 23.

¹⁰⁹ В. Фавицкий, Зеленая армия и Черноморье 1919—1920 гг. «Пролетарская революция», 1924, № 8—9, lk. 50.

¹¹⁰ Sealsamas, lk. 18.

¹¹¹ КМ РО, II 249, l. 459.

¹¹² Maakaitseväelaste omavahelises kõnepruugis kutsuti III družiinat lihtsalt Vano Dzidzikuri partisanisalgaks. (Vt. КМ РО, II 249, l. 459; И. Шевцов, «Из демократической Грузии» в Советскую Россию. (Мои воспоминания). «Путь к коммунизму», 1923, № 1, lk. 91.)

¹¹³ И. Б. Шевцов, Особое задание, lk. 23.

¹¹⁴ В. Фавицкий, Зеленая армия и Черноморье, lk. 51—53; Зеленая книга, lk. 65, 66; И. В. Саблин, Из подполья — в бой. Rmt.: Против Деникина. Сборник воспоминаний. М., 1969, lk. 384.

¹¹⁵ И. Б. Шевцов, Особое задание, lk. 25.

¹¹⁶ А. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 129.

¹¹⁷ В. Фавицкий, Зеленая армия и Черноморье, lk. 51.

¹¹⁸ А. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 129.

lahinguta, sest deniikinlased olid ümberpiiramise kartusel juba varakult positsioonid maha jätnud ja Adleri suunas põgenenud.¹¹⁹

Otsustav lahing aga toimus Sulevi—Nižni-Silovka—Mihhelripši piirkonnas. Esimesena alustas tegevust III друžiina Skobelevi juhtimisel. Tema ülesanne oli vaenlane vasakult tiivalt ümber haarata. Teejuhtidena läksid kaasa viis sulevlast.¹²⁰ Halva ilma tõttu aga hilineti ja keskpäeval kohale jõudes avastati, et vaenlane oli juba lahkunud.¹²¹

Tõsisem lahing puhkes Sulevist loode suunas asuva Šilovski kõrgustiku pärast. Siin alustas rünnakut I друžiina J. Kazanski juhtimisel. Vaenlasele läheneti märkamatuult ja lühikese tulevahetuse järel andsid deniikinlased — 1 ohvitser ja 50 soldatit — end vangj.¹²²

II друžiina ülesandeks oli vallutada Šilovski mägi, vaenlase kindlustuste keskosa. Peaaegu püstloodis tõusev mägi oli deniikinlastele heaks looduslikuks kaitseks. Vastase meeletulekile vastupanule vaatamata suutsid maakaitsevälased ta esimesest kaevikute liinist õhtuks välja lüüa. Järgmisel päeval vallutati koos I друžiinaga tiibhaarangut kasutades tormijooksuga deniikinlaste teine kaevikute liin.¹²³ Poolteise ööpäeva kestel murti deniikinlaste kindlustatud positsioonid läbi ja liiguti edukalt Sotši poole. Vesjoloje külas asuvad deniikinlaste demoraliseerunud suurtükivälased ei jõudnud välja tulistada ainsatki mürsku ning pääsesid hädavaevu partisanide ja maakaitsevälaste kätte sattumast. Üles-tõusnute edust annab tunnistust tõsiasi, et teada olevail andmeil langes neist vaid üks.¹²⁴

Heitunud deniikinlaste väejuhatust suutis vastupanu organiseerida alles Sotši lähistel. Deniikinlaste nn. raudne pataljon ja armeenlaste natsionalistlikud salgad püüdsid end kindlustada Ahhuni mäe jalamil, löödi aga II друžiina ja temaga koos tegutsenud ümberkaudsete partisanisalkade poolt pimeduses puhkenud vihases käsitsivõitluses puruks.¹²⁵

3. veebruari varahommikul vabastati deniikinlastest ringkonnakeskus Sotši. Siin formeeriti ületulnud deniikinlastest ja друžiinadest pataljonid ja roodud.¹²⁶ Osa talupoegi, kellede hulgas oli ka eesti asunikke, arvasid, et nad ringkonnakeskuse vallutamiseega on oma ülesande täitnud, ning pöördusid tagasi koju.¹²⁷

Maakaitseväge ja partisanisalkade edukas pealetung jätkus. Ees seisis Tuapse ja Novorossiiski vabastamine, et seejärel ühineda põhjast läheneva Nõukogude rohelise armeega.¹²⁸

Musta mere kubermangu lõunaosas puhkenud ülestõus ajas tõsiselt ärevile Inglise väejuhatuse, kes kartis Denikinit varustavate Tuapse ja Novorossiiski sadamas asuvate relva- ja moonaladude sattumist ülestõusnute kätte. Et MKVK «valitsusse» kuulus esseere ja menševikke, siis loodeti neid ära kasutada vaherahu sõlmimiseks maakaitseväge ja deniikinlaste vahel.

22. veebruaril 1920 algas Sotši ringkonna erakorraline talupoegade kongress, millest võtsid osa ka eesti asunduste saadikud.¹²⁹ Kongressil viibiva Inglise vägede esindaja kindral Cottoni suureks meelepahaks võeti tänu bolševike energilisele esinemisele üks-

¹¹⁹ И. Б. Шевцов, Особое задание, lk. 29, 31; И. В. Саблин, Из подполья — в бой, lk. 386—388.

¹²⁰ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 117.

¹²¹ Sealsamas, l. 119, 120; «Siberi Teataja» 19. jaan. 1930.

¹²² KM RO, II 249, l. 460.

¹²³ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 119.

¹²⁴ Langes Andrei Peradze, kes maeti Sulevi kalmistule. (Sealsamas.)

¹²⁵ KM RO, II 249, l. 461, 462.

¹²⁶ А. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 129.

¹²⁷ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 122; KM RO, II 249, l. 464.

¹²⁸ Novorossiiski ja Gelendžiki ümbruses tegutsevate partisanisalkade esindajate konverentsil 1919 novembris valiti Sõja-revolutsioonikomitee (SRK) eesotsas bolševik P. Morinetsiga. Komitee kuulutas välja Nõukogude rohelise armee moodustamise, kes alustas 1920. aasta jaanuaris tegevust Tuapse, Gelendžiki ja Novorossiiski ümbruses. (А. И. Козлов, Борьба трудящихся Черноморья..., lk. 121, 122, 133.)

¹²⁹ Salmest olid А. Sehukstaj ja J. Blok, Sulevist W. Glück ja H. Ludvik. (AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 16; s.-ü. 2, l. 7 p.; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 123.)

meelsest vastu resolutsioon, mis nõudis relvastatud võitluse jätkamist.¹³⁰ Kindrali kõne ajal, milles too ähvardas ülestõusnuid, et Inglise merejõud hakkavad toetama deniikinlasi, saabus teade, et maakaitseväed on vabastanud Tuapse. Kindral Cotton lahkus midagi saavutamata.¹³¹

7. märtsil 1920 Tuapses toimunud Musta mere kubermangu vastutavate parteitöötajate koosolekul, millest võttis osa ka MKVK peastaabi liige bolševik I. Ševtsov, arutati Sotši ringkonna talupoegade maakaitseväge ühinemist kubermangu põhjapoolse osas tegutseva Nõukogude roheline armeega. Otsustati võtta võim maakaitseväes täielikult enda kätte, ühineda põhjapoolse partisanarmeega ja organiseerida ühine Musta Mere Kubermangu Sõja-revolutsioonikomitee (MKS RK). Uue, Musta mere ranniku Punaarmee ülemjuhatajaks määrati J. Kazanski, staabi ülemaks V. Favitski.¹³²

Samas otsustati veel mitte likvideerida MKVK-d, vaid ainult rangelt piirata tema tegevust, sest teda toetasid mõningad linna- ja maaelanikkonna jõukamad kihid ning ta võis pöörduda abi saamiseks menševistliku Gruusia poole. Siis oleks Punaarmeel tulnud võidelda kahel rindel, mida tuli vältida.

8. märtsil Tuapses toimunud MKVK ja MKSRK esindajate ühisel koosolekul sõlmitud kokkuleppe järgi jäi MKVK-le õigus teostada kohtadel vaid tsiviilvõimu. Samas aga kohustati MKVK-d asuma läbi viima kohalike tööliste ja talupoegade saadikute nõukogude valimisi, et seejärel kokku kutsuda erakorralist nõukogude kongressi. MKSRK-le jäi kogu võimutäius sõjaliste jõudude käsutamisel, samuti tsiviilvõim Sotši ringkonna keskosast kuni Gruusia piirini. Alanud nõukogude valimised näitasid, et rõhuv enamik töötavast talupoegkonnast oli nõukogude võimu poolt.¹³³

Punaarmee võidukas pealetung Põhja-Kaukaasias aga muutis olukorra rinnetel järsult. Budjonnoi 1. ratsarmee kiire edasiliikumine sundis Denikini armee paaniliselt üle Kaukasuse peaaeheliku Novorossiiski ja Tuapse suunas põgenema.¹³⁴ Musta mere kubermangu Punaarmee kangelaslikule vastupanule Kaukasuse mäekurudel vaatamata murdis ligi 60 000 meheline taganev kasakavägi 24.—25. märtsil lahingutega punaarmeele kaitsest läbi, jõudis Tuapsesse ja jätkas liikumist piki mere äärt Sotši suunas.¹³⁵

Vaatamata sellele, et endine MKVK peastaap Sotšis sai teate vaenlase lähenemisest, ei asunud ta kohe organiseerima kaitset. Alles siis, kui peastaabi liikmeiks said bolševikud Moskvitšev ja Trussov, kuulutati 26. märtsil välja mobilisatsioon.¹³⁶ Kuid oli juba hilja: ratsaväemasside peatamiseks rannaäärsel tasandikul puudus jõud. Suur osa talupoegi, relv käes, läksid küladest jälle mägedesse, et jätkata võitlust sissetungijate vastu. Ka osa eesti asunikke põgenes samal eesmärgil mägedesse.

Eesti asundustesse nagu mujalegi toidule määratud kasakaväeosad marodeerisid. Kohustus toita tuhandeid kasakaid ja oht sööta nende hobustele ära kogu söödatagavara viisid asunikud meeleheitele. Salme ja Sulevi asunduse elanikud saatsid esindajad palvekirjaga Kubani korpuse komandöri juurde, kes asus Adleris. Viimane lubas küll asunikele lasta võetu eest kõik välja maksta (rahal polnud ju mingit väärtust!), kuid nõudis, et ka edaspidi tuleb «ühetasa tükki leiba jagada».¹³⁷ Nüüd otsustasid ka veel asundustesse jäänud taas relvad haarata. Ümberkaudsetele teedele seati ööpäevane valve.¹³⁸ Eriti aktiivseeruse partisanide tegevus aprilli lõpul, mil Punaarmee survele osa kasakaid tahtis jälle

¹³⁰ Ametlikult esinesid nad kongressil rindemeestena. Kuid mitte kellelegi ei olnud saladuseks, et rindemeeste juht J. Kazanski oli kommunist. (Vt. А. И. Козлов, *Борьба трудящихся Черноморья* . . . , lk. 131.)

¹³¹ КМ КО, f. 235, m. 29 : 4, l. 4; А. И. Козлов, *Борьба трудящихся Черноморья* . . . , lk. 132.

¹³² Sealsamas, lk. 137.

¹³³ Sealsamas.

¹³⁴ История Гражданской войны в СССР. Том четвертый. Решающие победы Красной Армии с объединенными силами Антанты и внутренней контрреволюцией (март 1919 г. — февраль 1920 г.). М., 1959, lk. 298, 299.

¹³⁵ А. И. Козлов, *Борьба трудящихся Черноморья* . . . , lk. 145.

¹³⁶ «Черноморская здравница», 29 апреля 1970.

¹³⁷ КМ КО, f. 235, m. 29 : 18, l. 25.

¹³⁸ ААРКА, f. 541, nim. 1, s.-ü. 2, l. 11.

üle mägede Kubani tõmbuda. 28. aprillil lahkus Sulevist viimane siia majutatud kasakate salk. Ägedad lahingud mägedesse läbi murda kavatsevate kasakate ja partisanide vahel toimusid 1., 2. ja 3. mail. Kõik kasakate katsed mööda jõeorgu mägedesse tungida nurjusid. Partisanide kätte langes 43 hobust, suur hulk püsse ja lahingumooni.¹³⁹

Denikini armee tegevus lõppes kuulsusetult 2. mail 1920, mil vastu Gruusia piiri surutud Doni, Kubani ja Tereki kasakavägede jäänused — ligi 60 000 meest — kapituleerusid.¹⁴⁰

9. mail 1920 saabus Salme ja Sulevi asulasse Punaarmee 34. diviisi 298. jalaväepolk. Sel puhul Salme külavalitsuses toimunud pidulikul koosolekul koosolekul tänas polgu komandör S. Dironov eesti asunikke osavõtu eest Denikini-vastast võitlusest ning nõukogude võimu kehtestamisest Musta mere rannikul. Samas valiti S. Dironovi ettepanekul Salme Küla Revolutsioonikomitee. Selle esimeheks sai M. Tomberg, abiks A. Schukstaj ja sekretäriks J. Kirchberg.¹⁴¹

Algas uus etapp Salme, Sulevi ja Eesti Rohuaia küla elus.¹⁴²

*

Kolm aastat kestnud ägedad klassilahingud lõppesid Musta mere kubermangu tööliste ja talupoegade võidu ning nõukogude võimu kehtestamisega. Selle nõukogude võimu eest peetud võitluse innustajaiks ja organisaatoreiks olid VK(b)P kohalikud põrandaalused organisatsioonid, kes ettenägelikkult taktikat rakendades avasid Kaukaasia paljurahvuselise elanikkonna silmad nägema esseeride ja menševike rahvavaenuliku poliitika olemust ning muutsid Musta mere kubermangu töörahva Denikini-vastase partisaniliikumise võitluseks proletariaadi diktatuuri võidu eest.

Võitluses Denikini nn. vabatahtliku armee, nõukogude võimu ühe kõige ohtlikuma vaenlase vastu on kõrvuti teiste Musta mere ranniku rahvastega andnud oma panuse ka sealsed eesti asunikud. Eesti asunike aktiivne osavõtt relvastatud võitlusest kapitalistide ja mõisnike võimu restaureerimise vastu Venemaal ei alanud kohe. Alles Denikini sõjaline režiim ning menševike ja esseeride kahepalgeline rahvavaenulik poliitika tegi neile n.-õ. omal nahal selgeks, et võimuküsimuses keskteed ei ole: tuli valida, kas töölistetalupoegade, s. o. nõukogude võimu, või kapitalistide ja mõisnike, s. o. ekspluaatorite võimu vahel.

Eesti asunike osavõtt partisaniliikumisest Musta mere kubermangus näitab meile, et rõhuv enamik neist oli jõudnud arusaamisele, et nad sellega «kaitsevad omaenda võimu, nõukogude võimu — töörahva võimu, et nad kaitsevad seda üritust, mille võit kindlustab neile ja nende lastele võimaluse kasutada kõiki kultuuri hüvesid, kogu inimtöö loomingu».¹⁴³

Eestlaste, moldaavlaste, grusiinlaste, venelaste ja teiste rahvaste ühine võitlus nõukogude võimu eest Denikini tagalas Musta mere rannikul lähendas neid rahvaid üksteisele, õpetas neid mõistma vastastikuse abi tähtsust võitluses sisemaise kontrrevolutsiooni ja välismaise sõjalise interventsiooni vastu.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
27. III 1973

¹³⁹ KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 26.

¹⁴⁰ История Гражданской войны в СССР. Том четвертый, lk. 300.

¹⁴¹ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 19; KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 27, 27 p.

¹⁴² Salme ja Sulevi küla elasid läbi veel nn. neutraalse tsooni perioodi, kuna mais 1920 VNFSV ja Gruusia DV vahel sõlmitud rahulepingu kohaselt kuulutati see piirkond neutraalseks tsooniks. Rikkudes jämedalt rahulepingut, okupeerisid menševikud selle ala 1920. aasta suvel. 1921. aasta kevadel puhkenud Gruusia töörahva võidukas ülestõus vabastas ka Salme ja Sulevi eesti asunduse menševike võimu alt.

¹⁴³ V. I. Lenin, Kõne Moskva sõlme raudteelaste konverentsil 16. aprillil 1919. Teosed, 29. kd., lk. 292.

Л. ВЫИМЕ

**ЭСТОНСКИЕ ПОСЕЛЕНЦЫ В БОРЬБЕ ЗА СОВЕТСКУЮ ВЛАСТЬ
НА ЧЕРНОМОРСКОМ ПОБЕРЕЖЬЕ КАВКАЗА
(1918—1920 гг.)**

Резюме

В статье освещается участие эстонских поселенцев в борьбе за восстановление Советской власти в бывшем Сочинском округе Черноморской губернии, в тылу деникинцев. Рассматривается также социально-экономическое положение эстонских поселений накануне Великой Октябрьской социалистической революции.

В 80-е годы XIX в. на Черноморском побережье Кавказа возник ряд эстонских поселений: Салме, Сулеви и Ээсти-Роухаед (Эсто-Садок) вблизи Адлера и Алам-Линда, Юлем-Линда и Эстония около Сухуми.

До конца XIX в. поселения экономически развивались медленно, некоторые поселенцы вернулись на родину.

Экономическая жизнь поселений оживилась в конце 1890-х годов, когда правительство поставило своей целью превратить Черноморье в «Русскую Ривьеру». Развитие экономики усугубило социальную дифференциацию среди эстонских поселенцев. Возникла сельская буржуазия (владельцы магазинов и мельниц, сельские чиновники и т. д.). Появились такие категории, как «пассимехед», «котьласед». Они представляли собой группу безземельных (батраки, служанки, портные, столяры), которые не имели почти никаких прав в общественно-правовой жизни сельской общины.

Вследствие противодействия эсеров и меньшевиков, Советская власть была установлена в Сочинском округе в конце января и в феврале 1918 г. с 1 февраля начал работу Сальмский волостной исполком Советов.

Процесс социалистических преобразований был прерван наступлением сил контрреволюции. Летом 1918 г. в пределы Северо-Кавказской Советской Республики вторглись грузинские меньшевики, захватившие территорию Сочинского округа вплоть до Туапсе. Однако власть их продержалась недолго. В феврале 1919 г. Сочинский округ был занят деникинцами, восстановившими царскую власть.

Эстонские поселения переживали тяжелые времена: белогвардейцы ликвидировали Сулевскую волость, в поселения направлялись на постой воинские части, поселенцев обязывали ходить в обоз, у них отбирали продовольствие, лошадей.

Толчком к всеобщему восстанию крестьян Сочинского округа, включая и эстонских поселенцев, против деникинского режима послужил приказ Деникина, изданный в марте 1919 г., о мобилизации пятнадцати призывных возрастов.

5 апреля 1919 г. на Монастырской горе около селения Сулеви состоялось общее собрание крестьян окрестных деревень, в котором приняли участие русские, эстонцы, молдаване и грузины. Было принято единогласное решение начать борьбу с деникинцами и избранные командиры двух партизанских отрядов — Антон Шукстав из Сальме и Николай Рощенко из Ахштыра. Главный штаб партизан разместился в селе Сальме.

Боевые действия между партизанами и карательными отрядами в районе Мехадыр-Сальме продолжались с 7 по 11 апреля. Несмотря на героическое сопротивление партизан, деникинцы вытеснили их при помощи артиллерийского и пулеметного огня из Сальме, но окончательно разгромить не смогли.

По указке английского командования между грузинскими меньшевиками и деникинцами была установлена в мае 1919 г. так наз. нейтральная зона, на территории которой остались Сальме и Сулеви.

Летом 1919 г. Кавказский крайком РКП(б) восстановили связь с партизанами южной части Сочинского округа. В сентябре 1919 г. Крайком отправил в нейтральную зону своего представителя М. Томашевского.

В ноябре 1919 г. в Гаграх состоялся съезд крестьян Сочинского округа. На съезде был создан Комитет освобождения Черноморья (КОЧ), находившийся под влиянием эсеров и меньшевиков. В район формирования вооруженных сил КОЧ Кавказским крайкомом РКП(б) была направлена группа так наз. военспецов, которая состояла из коммунистов и преданных Советской власти беспартийных советских работников, интернированных в Грузии после падения Советской власти на Северном Кавказе. Их задача состояла в том, чтобы постепенно занять командные должности в крестьянском ополчении, опираясь на доверие трудящихся к большевикам, их симпатии к Советской власти, превратить крестьянское ополчение из антиденикинское в движение за победу Советской власти, и, наконец, изолировать эсеров и меньшевиков от руководства КОЧ.

КОЧ сформировал три дружины и несколько партизанских отрядов. I и III дружины состояли в основном из отступивших с Северного Кавказа и интернированных в Грузии красноармейцев. В состав II дружины вошли действовавшие в нейтральной зоне отряды партизан — русские, молдаване, грузины и эстонцы (последние из Сальме, Сулеви и Ермолвки).

Военные действия антиденикинского ополчения начались 28 января 1920 г. Местом сбора и нахождения полевого штаба крестьянского ополчения был центр Сулеви. В результате полуротных боевых действий ополченцы прорвали укрепленные позиции деникинцев на правом берегу р. Псоу и рано утром 3 февраля освободили окруженной центр Сочи.

22 февраля 1920 г. состоялся Чрезвычайный съезд Сочинского округа, в работе которого участвовали представители эстонских поселений из Сальме — А. Шукстов и Я. Блок, из Сулеви — В. Глюк и Г. Людвик. Под влиянием большевиков, вопреки противодействию меньшевиков и эсеров, единогласно была принята резолюция, требовавшая продолжения вооруженной борьбы до окончательного изгнания деникинцев из Черноморья.

В начале марта 1920 г. крестьянское ополчение объединилось с Северной Советской Зеленой Армией — образовалась Красная Армия Черноморья.

В связи с победоносным наступлением Красной Армии на Северном Кавказе началось паническое отступление деникинцев через Главный Кавказский хребет в сторону Новороссийска и Туапсе. 22—25 марта 1920 г., несмотря на героическое сопротивление Красной Армии Черноморья на горных перевалах, почти 60-тысячная армия казаков прорвала оборону и, достигнув Туапсе, продвинулась вдоль Черного моря до границы меньшевистской Грузии.

Большинство крестьян, в том числе часть эстонских поселенцев, ушли в горы, чтобы продолжать партизанскую борьбу с деникинцами. Особенно активизировались действия партизан в конце апреля, когда под ударами Красной Армии часть казаков пыталась вернуться через Главный хребет Кавказа на Кубань. Происходили вооруженные столкновения между казаками и партизанами в окрестностях Сулеви. В начале мая 1920 г. все попытки казаков пройти через долину р. Псоу остались безуспешными. 2 мая остатки армии казаков Дона, Кубани и Терека, прижатые к границе меньшевистской Грузии, капитулировали.

9 мая 1920 г. состоялись выборы ревкома в Сальме. Председателем стал М. Томберг, заместителем — А. Шукстав, секретарем — Ю. Кирхберг.

Начался новый этап в жизни народов Причерноморья. Свой вклад в борьбу за победу Советской власти Причерноморья внесли и эстонские поселенцы Сочинского округа.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
27/III 1973

L. VOIME

DIE ESTNISCHEN ANSIEDLER IM KAMPF UM DIE SOWJETMACHT AN DER SCHWARZMEERKÜSTE DES KAVKASUS

(1918—1920)

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt die Teilnahme der estnischen Ansiedler an der Wiederherstellung der Sowjetmacht im Bezirk von Sotschi des ehemaligen Schwarzmeer-Gouvernements, im Rücken der Denikin-Armee. Betrachtet wird auch die soziale und wirtschaftliche Lage der dortigen estnischen Siedlung am Vorabend der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution.

In den achtziger Jahren des 19. Jhs. entstand an der Schwarzmeerküste des Kaukasus eine ganze Reihe estnischer Siedlungen: Salme, Sulevi und Eesti Rohuaed (Esto-Sadok) in der Nähe der Stadt Adler, sowie Alam-Linda, Ulem-Linda und Estonia in der Nähe von Suchumi.

Bis zum Ausgang des 19. Jhs. entwickelten die Ansiedlungen sich in wirtschaftlicher Hinsicht langsam; einige Ansiedler kehrten sogar in die Heimat zurück.

Am Ende der neunziger Jahre, als die Regierung sich zum Ziel setzte, die Schwarzmeerküste in eine «russische Riviera» zu verwandeln, erfuhren die Ansiedlungen einen wirtschaftlichen Aufschwung, der aber zugleich die soziale Differenzierung unter den Ansiedlern vertiefte. Es entstand eine Dorfbourgeoisie (Besitzer von Warenläden und Mühlen, Angestellte usw.) und — am andern Pol — die sogenannten «passimehed» und «kotlased», eine Landlosenschicht unter den Ansiedlern, zu der die Knechte, die Dienstmägde, die Schneider, die Tischler u.dgl. gehörten, die im sozialen und rechtlichen Leben der Dorfgemeinde fast überhaupt nicht mitzureden hatten.

Infolge der Gegenarbeit der Sozialisten-Revolutionäre und der Menschewiki wurde die Sowjetmacht im Bezirk Sotschi erst am Ende Januar und im Februar 1918 hergestellt. Das Exekutivkomitee der Sowjets der Gemeinde Salme begann seine Tätigkeit am 1. Februar.

Die sozialistischen Umgestaltungen wurden durch den Vormarsch der Konterrevolution unterbrochen. Im Sommer 1918 drangen die grusinischen Menschewiki in die Nord-Kaukasische Sowjetrepublik ein. Sie besetzten das Territorium des Bezirks Sotschi bis Tuapse.

Die Macht der Menschewiki währte nicht lange. Im Februar 1919 wurde der Bezirk Sotschi von der Armee Denikins erobert, der das alte zaristische Regime proklamierte.

Für die estnischen Ansiedler war es eine schwere Zeit: die Weißgardisten liquidierten die Dorfgemeinde Sulevi, Militär wurde in den Siedlungen einquartiert, die Ansiedler hatten Fuhrdienst zu leisten, Lebensmittel und Pferde zu stellen.

Im März 1919 verkündete ein Befehl Denikins die Mobilmachung von fünfzehn Jahrgängen. Das gab den Anstoß zu einem allgemeinen Aufstand der Bauern des Bezirks Sotschi, denen sich auch die estnischen Ansiedler anschlossen.

Am 5. April fand auf dem Klosterberg in der Nähe der Siedlung Sulevi eine allgemeine Versammlung der Bauern der umherliegenden Dörfer statt, an welcher Russen, Esten, Moldauer und Grusiner teilnahmen. Einstimmig wurde beschlossen, den Kampf gegen Denikin aufzunehmen. Zwei Partisanenabteilungen wurden gebildet, mit Anton Schukstaw aus Salme und Nikolai Rostschenko aus Achschtyr an der Spitze. Der Stab der Partisanen befand sich im Dorf Salme.

Die Gefechte zwischen den Partisanen und den Strafrupps in der Gegend Mechadyr—Salme dauerten vom 7. bis zum 11. April. Trotz des heldenhaften Widerstands der Partisanen wurden sie durch Geschütz- und Maschinengewehrfeuer aus Salme verdrängt, doch nicht endgültig geschlagen.

Auf Weisung der englischen Heeresleitung wurde zwischen den grusinischen Menschewiki und den Truppen Denikins im Mai 1919 eine sog. neutrale Zone eingerichtet, in welche auch die estnischen Siedlungen Salme und Sulevi fielen.

Im Sommer 1919 stellte das Kaukasische Regionalkomitee der RKP(B) den Kontakt mit den Partisanen des südlichen Teils des Bezirks Sotschi her. Im September 1919 entsandte das Regionalkomitee in die neutrale Zone seinen Vertreter — M. Tomaschewski.

Im November 1919 fand in Gagry ein Kongreß der Bauern des Bezirks Sotschi statt, wo ein unter dem Einfluß der Sozialisten-Revolutionäre und der Menschewiki stehendes Komitee für Befreiung der Schwarzmeerküste gebildet wurde. In den Formierungsbezirken der Streitkräfte dieses Komitees delegierte das Kaukasische Regionalkomitee der RKP(B) eine Gruppe von sogenannten militärischen Spezialisten, aus Kommunisten und der Sowjetmacht ergebenden unparteiischen sowjetischen Aktivisten bestehend, die nach dem Sturz der Sowjetmacht im nördlichen Kaukasus in Grusien interniert worden waren. Die Aufgabe dieser Spezialisten war, nach und nach die Komandoposten in den Bauertrupps zu übernehmen. Sie auf die Sympathie und auf das Vertrauen der Werktätigen den Bolschewiki und der Sowjetmacht gegenüber stützend, sollten sie die Bauernbewegung aus einer gegen Denikin gerichteten Bewegung in eine Bewegung für den Sieg der Sowjetmacht verwandeln; schließlich hatten sie die Sozialisten-Revolutionäre und die Menschewiki aus der leitenden Stellung im Komitee zu verdrängen.

Das Komitee für Befreiung der Schwarzmeerküste stellte drei Heeresabteilungen und mehrere Partisanenrupps auf. Die I. und die III. Heeresabteilung bestand in erster Linie aus in Grusien internierten nordkaukasischen Rotarmisten. Die II. Heeresabteilung zählte in ihren Reihen die in der neutralen Zone tätig gewesenen Partisanen: Russen, Moldauer, Grusiner und Esten (die letzteren waren Ansiedler aus Salme, Sulevi und Jermolowka).

Die Kampfhandlungen der bäuerlichen Verbände gegen Denikin begannen am 28. Januar 1920. Der Versammlungsort und der Feldstab der Verbände befand sich im Zentrum der Siedlung Sulevi. Im Laufe eines Gefechts, das anderthalb Tage dauerte, durchbrachen die Verbände die befestigten Positionen des Gegners am rechten Ufer der Psou und befreiten am Morgen des 3. Februar das Bezirkszentrum Sotschi.

Am 22. Februar 1920 fand der Außerordentliche Kongreß des Bezirks Sotschi statt, an dessen Arbeit auch Vertreter der estnischen Siedlungen teilnahmen, — A. Schukstaw und J. Blok aus Salme, W. Glück und H. Ludwik aus Sulevi. Ungeachtet des Gegenwirkens der Menschewiki und der Sozialisten-Revolutionäre wurde unter dem Einfluß der Bolschewiki einstimmig beschlossen, das bewaffnete Vorgehen bis zur endgültigen Vertreibung Denikins von der Schwarzmeerküste fortzusetzen.

Anfang März 1920 vereinigten sich die bäuerlichen Verbände mit der Nördlichen Sowjetischen Grünen Armee zu einer Roten Armee der Schwarzmeerküste.

In Verbindung mit dem siegreichen Vordringen der Roten Armee im nördlichen Kaukasus flüchteten Denikins Truppen in Unordnung über die Große Kaukasische Gebirgskette in der Richtung Noworossijsk und Tuapse. Die Rote Armee leistete ihnen an den Gebirgspässen heroischen Widerstand, konnte aber nicht verhindern, daß eine Kosakenarmee von fast 60 000 Mann am 22.—25. März 1920 Tuapse erreichte und längs der Meeresküste bis zur Grenze des menschewistischen Grusiens vorrückte.

Die meisten Bauern, darunter ein Teil der estnischen Ansiedler, suchten das Gebirge auf, um von dort den Partisanenkampf gegen Denikin fortzusetzen. Ende April, als ein Teil der Kosaken, von der Roten Armee hart bedrängt, über die große Gebirgskette nach

dem Kuban flüchten wollte, wurden die Partisanen besonders aktiv. In der Umgegend der Siedlung Sulevi fanden bewaffnete Zusammenstöße zwischen Kosaken und Partisanen statt. Alle Versuche der Kosaken, das Flußtal der Psou zu durchqueren, scheiterten Anfang Mai am Widerstand der roten Verbände. Die Überreste der Armee der Don-, Terek- und Kubankosaken, an die Grenze des menschewistischen Grusiens gedrückt, kapitulierten dort am 2. Mai.

Am 9. Mai 1920 erfolgten im Dorf Salme die Wahlen des Revolutionskomitees. Vorsitzender wurde M. Tomberg, stellvertretender Vorsitzender A. Schukstaw, Sekretär J. Kirchberg.

Im Leben der Völker der Schwarzmeerküste begann eine neue Etappe. Um den Sieg der Sowjetmacht hatten sich auch die estnischen Ansiedler verdient gemacht.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 27. März 1973